

КАРИЕРА ИЛИ НЕ?

10 ФАКТОРА ЗА УСПЕШНО НАЧАЛО НА КАРИЕРАТА

© Николай Василев, *автор*

© Фиделия Косева, *художник на корицата*

© Сиела Норма АД

София • 2018

ISBN 978-954-28-2570-8

Николай Василев

КАРИЕРА ИЛИ НЕ?

10 ФАКТОРА
ЗА УСПЕШНО
НАЧАЛО НА
КАРИЕРАТА

Николай Василев е управляващ съдружник в инвестиционната компания Експат Капитал от 2009 г. Бил е член на две правителства на Република България, като последователно е заемал позициите на заместник министър-председател и министър на икономиката (2001–2003 г.), заместник министър-председател и министър на транспорта и съобщенията (2003–2005 г.) и министър на държавната администрация и административната реформа (2005–2009 г.). Преди това е бил старши вицепрезидент в Lazard Capital Markets – Лондон (2000–2001 г.), както и асоцииран директор на UBS (UBS Warburg Dillon Read) в офисите на компанията в Токио, Ню Йорк и Лондон (1996–2000 г.), където работи в сферата на акции и развиващи се пазари. Работил е също така като данъчен консултант в Coopers & Lybrand – Будапеща, Унгария (1993–1994 г.).

Николай Василев има магистърска степен по международна икономика и финанси от Университета Brandeis (САЩ) с обменна програма в Университета Keio (Токио, Япония), както и бакалавърски степени от Щатския университет на Ню Йорк (САЩ) и Университета за икономически науки в Будапеща (Унгария). От 1999 г. притежава степен CFA (сертифициран финансов аналитик). Владее английски, унгарски и руски език, има базови познания по френски, немски и японски. Член е на Управителния съвет на Българската CFA асоциация.

Преди настоящата книга има още две – „Енергия“ (2009 г.) и „Меню за реформатори“ (2014 г.).

СЪДЪРЖАНИЕ

I. Предговор – защо написах тази книга	7
II. За кого е написана тази книга	10
III. Да помечтаем заедно	14
IV. Новите измерения на кариерата през XXI век	16
V. Недостатъчният принос на университетите	28
VI. 10 фактора за успешно начало на кариерата	32
1. Езикови умения – английският достатъчен ли е през XXI век?	32
2. Компютърни умения – да не изпусκαме темпото	40
3. Обменни програми с чужди университети – алтернатива на дълбоката провинция	43
4. Професионални стажове по специалността – през цялото студентство	54
5. Професионални стажове в чужбина – не само студентски бригади	61
6. Има ли изобщо на този континент добро CV? Или американски футбол?	65

7. Готови ли сме за интервю?	87
8. Социални мрежи, e-mail адрес	88
9. Кариерата започва рано и се развива цял живот	91
10. Роля на професионалните контакти. Networking	103
VII. Да останем ли в България – да, разбира се	107
VIII. Какво липсва в книгата	115
IX. Заключение	116
X. Благодарности	117

I. Предговор – защо написах тази книга

Радвам се, че в ръцете или на екрана ви е попаднала третата ми книга. Трите са много различни. Първата, „Енергия“, написана през 2009 г., е много лична. В нея разказвам за професионалния си път на студент, млад инвестиционен banker и член на две правителства. Втората от 2014 г. е по-сериозна – „Меню за реформатори“. В нея представям визията си за модерните икономически политики. Третата, „Кариера или не?“, е най-кратката. Очертава се обаче тя да достигне до най-голяма аудитория.

След всяка от първите си две книги казвах, че тя е последната. Сега смятам същото, но не смея нищо да обещаая. Въпреки това не се чувствам професионален писател. Не ме интересува и материалната страна. Затова възнамерявам да разпространя и тази книга по електронен път и да уточня, че е свободна за споделяне с всеки, който желае да я прочете или да я използва. Ако има приходи, например от дарения, отново ще ги насоча към семейства, които се нуждаят от инвитро процедури. Досега подкрепените от мен семейства имат 9 деца.

Като автор на тази книга се явявам поне в три качества. Първо, бил съм студент в 4 университета – един в Унгария, два в САЩ и един в Япония. Два от тях държавни, а другите два – частни. Работил съм в тези държави – в градовете Будапеща, Токио, Ню Йорк, както и четири години в Лондон. През това време съм минал през цялата мелачка на учене, изготвяне на автобиография, писане на писма до над 100 фирми, разочарования от откази, явяване на интервюта,

работа в три мултинационални компании. През последните години в Лондон пък съм участвал в подбор на нови кандидати за стаж или работа.

Второ, използвайки този опит вече като министър през 2001–2009 г., създадох и ръководих програмата за професионална ориентация „Българската мечта“ с няколко компонента:

- Посетих университети над 40 пъти и говорих за кариерно развитие.
- Срегнах се с всички ректори и декани на икономически и стопански университети или факултети. Министерството на икономиката подписа с тях меморандум в духа на идеите в тази книга, от който те впоследствие не изпълниха почти нищо.
- Подсказах на Американския университет в България да открие модерна МВА програма и те построиха Elieff Center в София. След това изпратихме дузина млади и перспективни държавни служители на обучение в магистърската програма по бизнес администрация на университета.
- Помогнахме на стотици млади хора да си напишат по-добро CV.
- Организирахме многобройни стажове за студенти – в частния сектор и в държавната администрация.
- Използвайки контактите си по света, през 2002 г. изпратихме няколко десетки български студенти на отлични стажове в компании в чужбина.
- Организирахме ежегодни Форуми „Кариери“. Първо в София, после ги разширихме до 7 града. За 8 години през

тях минаха към 125 000 млади хора. Тези форуми продължават и днес.

- Помогнахме на всички университети да създадат Центрове за кариерно развитие. Да, може да ви се струва странно, но те нямаха такива.
- Предоставихме няколко хиляди компютъра на всички държавни висши училища. Част от тези компютри са използвани и за кариерно развитие.

Трето, от 2009 г. досега съм управляващ партньор в Експат Капитал – най-голямата независима компания за управление на активи в България. От създаването си през 2006 г. досега фирмата ни е имала близо 100 стажанта от десетки университети в България и по света.

Във всички тези качества винаги съм обичал да работя с млади хора и да им давам съвети и коментари за бъдещото им кариерно развитие. В книгата споделям както възхищението си от многото талантиливи българи у нас и по света, така и своето безпокойство, че 28 години след началото на демокрацията у нас България все още е доста встрани от световните процеси в тази сфера. Младите ни хора не са напълно подготвени за пазара на труда, а бизнесът често е недоволен от „материала“, който излиза от университетите – както от българските, така и от чуждите.

Ще се радвам, ако тази книга е полезна за читатели от всякакви възрасти и във всякакви житейски роли – студенти и ученици, преподаватели, родители, работодатели, професионалисти.

II. За кого е написана тази книга

*„Ако човек мисли за един ден напред, да намери храна.
Ако мисли за година напред, да посади дърво.
Ако мисли за сто години напред, да образова децата си.“*

Китайска поговорка

Всеки, който е работил с млади хора, има какво да коментира по темата за тяхното кариерно развитие. В тази книга съм се опитал да систематизирам знанията, възгледите и опита на успешни професионалисти, които са минали през целия този цикъл през последните 20 години – бивши студенти (в България или чужбина), сегашни служители в модерни компании (в България или чужбина), работодатели и преподаватели.

Книгата би могла да е полезна за:

- настоящите студенти, които се безпокоят как ще си намерят работа
- завършилите студенти, които се чудят защо никой не им предлага добра работа
- по-младите ученици, които планират къде и какво да учат и после каква кариера ще имат
- родителите, които биха дали всичко, за да бъдат децата им успешни и щастливи, но не знаят какво и как
- преподавателите в университетите, които най-много трябва да подготвят студентите за бъдещите предизвикателства на пазара на труда, но обикновено не го правят
- работодателите, които в много случаи са недоволни от „продукта“, който им предоставят висшите училища по целия свят

На каква възраст е добре да се прочете тази книга

Кариерното развитие е тема, която търпи доста промени през последните десетилетия. Опитът на едно-две поколения назад е само частично адекватен към днешните реалности и не е достатъчен, за да помогне на младите професионалисти да планират и реализират своята успешна кариера.

Би било полезно много ученици да се запознаят за първи път с подобна книга след средата на гимназията, за да си отворят очите за това, което ги очаква. Студентите са най-естествената публика за идеите в нея, тъй като точно през университетските години подготовката за кариера е най-интензивна. Най-амбициозните и подготвени студенти ще се изстрелят с летящ старт нагоре по стъпалата на своята професия. По-неориентираните ще трябва да навакват и да направят пак същите неща, но по-бавно и по-късно. Нищо фатално, но е ясно, че е по-добре да се започне по-рано. (Това е по-мекият начин да кажа, че досега са си губили времето.)

В днешно време не трябва да си представяме кариерата на човек като експресен влак – качваш се на първата спирка след бакалавърската степен и влакът те отнася след 40 години до спирката за пенсиониране. Съвременната кариера е по-скоро състезание по десетобой. Обаче никога не знаеш кога започва следващото състезание, какъв е спортът и кои са състезателите. Трябва да си готов винаги за всичко. Може да звучи стресиращо, но точно тази неизвестност и многообразие правят живота романтичен и интересен. Експресният влак със затъмнени стъкла може да бъде доста скучен.

В този смисъл проблематиката на кариерното развитие за всеки човек е адекватна чак до спирката за пенсиониране.

Има ли значение дали учим или работим в България или в чужбина

Идеите за добро кариерно развитие в тази книга се отнасят в еднаква степен за всички, независимо дали са в столица или в малко населено място, в Източна Европа или другаде. По целия свят има висши училища, които дават по-добро или по-слабо образование, подготвят добре възпитаниците си за пазара на труда или не. Има силни или по-неориентирани студенти. Има работодатели, които подават ръка на новото поколение, и такива, които не го правят. Където и да учи или работи човек, би могъл да е по-успешен, ако следва принципите, описани тук.

За всички ни ще бъде най-добре, ако нашите университети въвеждат всички авангардни световни практики в образованието и в подготовката на студентите за кариерно развитие. Ако нашите младежи са най-конвертируеми, а компаниите ни са най-модерни.

Необходими ли са големи финансови възможности, за да се постигнат целите в тази книга

Според мен връзката между финансовите възможности и крайния резултат е много слаба, в някои случаи нулева. Във всички сфери на живота при равни други условия е по-добре човек да има зад гърба си дебели банкови сметки, отколкото да няма. В същото време повечето хора биха се съгласили,

че банковите сметки невинаги правят човека по-щастлив и по-амбициозен. По-скоро други житейски фактори обуславят щастието и стремежа към постижения, вкл. кариерни.

В днешно време почти всеки човек може да си позволи компютър и смартфон, но не от парите зависи дали ги ползва само за игри или и за интелектуално и професионално развитие. Всеки би могъл да учи езици, стига да иска. В държавното училище е безплатно, а всички останали форми на обучение не са чак толкова недостъпни. Обменните програми по Еразъм вървят със стипендии.

Практиката предлага всякакви примери. Някои студенти са изхарчили цяло състояние на родителите си в частни училища и университети у нас и в чужбина. Част от тях са постигнали отлична реализация, а друга част – не. Други студенти са се оправяли сами и съвсем без пари. Отново някои от тях са стигнали много далеч, а други – не. В тази книга бих искал да стимулирам всички читатели – без оглед на техните начални финансови възможности – да следват основните принципи на модерното кариерно развитие. Защото едно е сигурно – доброто кариерно развитие ще доведе до много по-добри финансови резултати в бъдеще. Тоест логиката е обратна! Както се казва в една сентенция, „Ако си мислите, че образованието е скъпо, пробвайте с невежеството“ (Дерек Бок).

III. Да помечтаем заедно

Кой си ти, уважаеми читателю? Млад човек по ЕГН или по дух, пълен с енергия и романтика, с желание да промениш света? Повярвай, че можеш.

Какви са мечтите ти? Да изкачиш осемхилядник? Виж какво постига Боян Петров. Да спечелиш медал на олимпиада? Мирела Демирева скочи нависоко. Григор Димитров не е точно по скачането, но накара българската публика в Лондон да скача от гордост. Да полетиш до Марс? Моето поколение ще ти завижда. Да ги разбиеш на Евровизията? Само за последните 2-3 години Крисия Тодорова с Хасан и Ибрахим, Поли Генова и Кристиан Костов го направиха. Да учиш във водещи университети? Те вече са пълни с българи. Да създадеш водеща компания в света? Walltopia показва, че утопията може да се реализира.

Да построиш сграда, достойна да влезе в световните книги по архитектура? Да спечелиш Пулицър за разследваща журналистика? Да станеш разследващ полицай като Хорейшио Кейн от Маями? Да откриеш лек срещу рака? Да режисираш филм с Оскар? Да станеш водещ блогър? Да създадеш ново поколение водородни автомобили? Да измислиш най-успешната компютърна игра? Да получиш Нобелова награда за физика? Да станеш учител на деца със специални образователни потребности? Да реформираш страната си? Да пишеш поезия? Да имаш успешна кариера?...

Хайде, какво чакаш? Този свят и този век са за такива като теб. Ти можеш повече от своите родители: да пътуваш на-

всякъде, да общуваш навсякъде – чрез чужди езици, клавиатури и социални мрежи, или просто с очи. Да четеш всичко, да кажеш всичко, да критикуваш всичко, да създадеш всичко. Ти си героят в тази книга. Този свят има нужда от теб.

Само не спирай да мечтаеш!

IV. Новите измерения на кариерата през XXI век

Как е било преди?

На пръв поглед основните фактори са си същите като преди 50 или 25 години. И тогава е било важно да имаш образование, но често компонентът диплома (наричахме я „тапия“) е бил по-важен от реалните знания. Да владееш чужди езици винаги е било полезно, макар че тогава по-малко хора са постигали това. За компютърни умения до 80-те години много не можеше да става дума, а от 90-те нататък вече беше голямо предимство. Стажът и професионалният опит винаги са си казвали думата.

Обаче:

Обменните програми с други (вкл. чужди) университети са били някъде в научната фантастика. Истинските професионални стажове по специалността не са били разпространени. В чужбина – дума да не става. Думата CV не е била позната. Биографиите на хората започваха така: „Роден съм в семейство на работници/служещи. Баща ми е член на партия...“ Нищо лошо, просто друга епоха. Комуникационните умения и явяването на интервю не са имали решаващо значение.

Смяната на епохите във всички сфери е нормално явление

Когато като студент посетих центъра на NASA в Кейп Канаверал, Флорида, влязох в един макет на космически кораб. Вътре прожектираха разговор с вече възрастен американ-

ски астронавт от старото поколение. Предполагам, че беше Джон Глен. Най-силно впечатление ми направи моментът, когато го попитаха за бъдещето на астронавтиката. Очаквах да каже нещо гениално, стъпвайки върху уникалния си опит. Вместо това Джон скромно каза: „Ще оставя тази тема на експертите от днешното поколение...“ (“I would leave that to the experts of today...”).

Ако сте млади, може и да не знаете много за Паоло Роси, Йохан Кройф, Олег Блохин, Гаринча, Марио Кемпес, Румениге или Мишел Платини. В моето детство обаче те бяха момчешките ни футболни кумири и богове. Като гледам съвременния динамичен футбол и гениалните мачове от Шампионската лига, често коментирам с приятели какво щеше да се случи, ако най-добрият отбор на 70-те и 80-те години на XX век се изправеше срещу Барселона или Реал от 2017 г. Ако сте фенове на Манчестър Юнайтед или Байерн, добавете и тях в сравнението. Единодушното мнение е, че днешните динамични отбори ще размажат бавните и старомодни герои от „древността“.

Не се съмнявайте, ситуацията е същата в сферата на кариерното развитие. Родителите биха могли да посъветват децата си дали да учат право или медицина. И евентуално къде. Но как да се явят на интервю в Google или Facebook – едва ли. По-добре да оставят това на „експертите от днешното поколение“. ☺

Как е през XXI век?

Различно е. И по-трудно. Изискванията към кандидатите са много по-високи, конкуренцията, вкл. трансгранична, е по-голяма. Постигането на успешна и бърза кариера не е проста работа. Точно с това се занимава цялата тази книга.

Разликата между най-успелите и останалите ще се увеличава през този век

Следващите параграфи може и да не ви харесат. Преди 30 години в Източна Европа имаше по-егалитарни общества. Разликата в доходите между най-неквалифицираните работници и директора на предприятието беше малка – само няколко пъти. Населението имаше гарантирана работа. Безработицата беше около нулата, вкл. заради изкуственото поддържане на многобройни работни места в големи заводи, които не произвеждаха висока добавена стойност на международния пазар. От друга страна, беше забранено да си богат. Думата бизнес не съществуваше, предприемачество нямаше. Скучна работа.

Преди да си създадете някаква идеализирана розова представа за онази епоха, ще споделя, че просто цялото общество беше принудително бедно. Свобода в много аспекти нямаше, вкл. икономическа. Представете си една задънена улица. И уравниловка.

Но дори и онова общество може да не е било толкова егалитарно, колкото си мислим. Спомням си една радионовела по „Хоризонт“ през 80-те, в която казаха: „В безкласовото общество уиски сервират само в първа класа“.

Съвременното общество е много различно. Днес има свобода в множество измерения:

- Можем да си вземем личната карта и да обиколим цяла Европа.
- С българския паспорт можем безвизово да пътуваме до над 150 държави по целия свят. А за САЩ, Китай, Русия все пак не е трудно да получим туристическа виза.
- Можем да говорим това, което мислим. Да се срещаме, с когото си искаме.
- Да четем всякаква литература, книги и учебници.
- Да получаваме в реално време информация от целия свят.
- Да се подвизаваме в социалните мрежи/медии.
- Да учим по целия свят. Също и да работим...

Младите хора даже няма да могат да разберат и повярват, че когато ние бяхме ученици, нищо от това не беше възможно. Ако искате, прочетете отново горния списък. Нищо от това не беше възможно.

Свободата неизбежно води до по-голяма конкуренция. Конкуренцията е прекрасно нещо за тези, които печелят състезанието. Може да бъде лоша за губещите. Неотдавна мой приятел гледал с двете си деца фантастичен филм за роботи. След филма им казал, че в бъдещето ще има две групи хора. Едните ще казват на роботите какво да правят, а на другите роботите ще им казват какво да правят. Едно от децата се разплакало...

Пренесено в координатната система на тази книга, в сферата на кариерното развитие ще има две групи млади хора.

Едната група (може би по-многобройната) няма да има големи амбиции, ще завърши някакво образование, няма да се подготви добре за предизвикателствата на пазара на труда, няма да развие важни съвременни умения. Ще подава десетки пъти документи за работа и ще се чуди защо нищо не става. Ще обвинява правителствата, че не мислят за младите хора (което може и да е вярно). Ще се оплаква, че в България няма условия за реализация (което според мен не е вярно). Накрая или ще работи каквото и да е, или ще отиде в чужбина пак да работи каквото и да е. Ако тази група не иска да излезе от черупката, по-добре да прочете (или напише) книга със заглавие „Как да унищожим глобализацията“. И да си остане със спомените за ХХ век.

За **другата група** тази книга може да е по-полезна. Много млади хора искат и могат да бъдат шампиони в своята сфера. Да станат най-добрите лекари. Да създадат водещи юридически кантори. Да разбият световните финансови пазари. Да произвеждат авангардни продукти. Да получат Оскар или да спечелят Евровизия...

От кои искате да бъдете? Това е въпрос на възможности и личен избор. Вярвам, че младите хора, които прочетат тази книга и изпълнят повечето от препоръките в нея, ще имат по-добри шансове за реализация.

Шестте нива до върха

Нека обсъдим още една тема. С нея започва първата ми книга „Енергия“. През какво трябва да премине служителят, за да достигне най-високото ниво на корпоративната стълби-

ца в голямата организация – да стане CEO (Chief Executive Officer). В българските банки и някои фирми, където има повече изпълнителни директори, наричат тази позиция Главен изпълнителен директор.

80-те години: Едномерна матрица 6.1 – шест позиции

През XX век е било нормално човек да завърши университет, да попадне в една компания и да остане там десетки години. За да стане CEO обаче, не е достатъчно цял живот да е бил единствено одитор например. Одиторите са полезни и прецизни професионалисти, но невинаги имат опит в наемане на хора, построяване на нови заводи, разработване на нови продукти, търсене на нови пазари. Има случаи да са стигнали до върха, но не много често.

Затова моделът е бил служителят да направи известна ротация в рамките на компанията на 6 различни позиции. Започва като инженер в един от заводите, после се прехвърля в маркетинг, става заместник-директор на производствен филиал, мениджър на операциите в съответния географски регион, после става заместник финансов директор за цялата компания, евентуално шеф на човешки ресурси. Накрая, ако е подготвен и има немалко късмет, може да е кандидат за CEO. Ако успее, влиза в историята (поне на компанията). Ако не, спокойно може да се пенсионира щастливо.

Да, подобна кариера е била доста стресираща за хомо сапиенс от 50-те до 80-те години на XX век. Ако тогава някой от онова поколение можеше да види смартфон, сигурно щеше да го помисли за извънземно устройство.

90-те години: Двумерна матрица 6.2 – шест компании

Когато бях студент през 90-те, в авангардните ни за времето си учебници вече се обсъждаше новият модел за поколението с променен чип. Не е достатъчно да си сменил 6 позиции в своята компания. Трябва да си минал през 6 различни компании. Коя индустрия да изберем – ИТ? Значи компютърният гений-geek започва в София в Microsoft като програмист, премества се в Hewlett-Packard като компютърен инженер. После преминава през IBM като системен интегратор и през Technologica като директор за нови продукти. В Oracle е директор по продажбите за Балканите. Накрая спечелва конкурс в българската Сирма Груп Холдинг за СЕО. Извежда фирмата на световните пазари и тя става една от най-успешните източноевропейски софтуерни компании. Това звучи по-интересно, нали?

XXI век: Тримерна матрица 6.3 – шест държави

Много е вероятно следващите две измерения да са описани в по-нови учебници по мениджмънт. Признавам, не съм попадал на такива. Това, което ще опиша по-долу, е моята представа за кариерно развитие и в голяма степен съм го изживял.

Докато завършвах третия си университет, двумерната матрица ми се видя прекалено скучна и демоде. Тя е измислена предимно за американци, повечето от които никога няма да работят извън страната си. За тях всичко извън правоъгълника Лос Анджелис – Маями – Бостън – Сиатъл е супер екзотика. Не ги питайте коя е столицата на Австрия, на какъв

език говорят традиционно в Хонконг (кантонски), как се пише Чили (много от тях го пишат *chili* като лютивия сос, а варното е *Chile*) и кой е световен шампион по футбол.

Приемайки числото 6 за нелоша цел, реших, че третото ниво трябва да бъде кариера в 6 различни държави, по възможност на повече континенти.

Защо е полезна тази географска „диверсификация“? Защото днес живеем във века на глобализацията. Пътуваме повече. Информацията е бърза и глобална. Срещаме се и комуникираме с чужденци постоянно. Чуждите стоки не се намират в Корекома и на битака, а са навсякъде. Каквото и да работим, вероятно конкурентите ни са поне от цяла Западна Европа и от Китай. Можем да заровим глава в пясъка и да си повтаряме „от Витоша по-високо и от Искърo по-дълбоко нема“, но с този манталитет няма да стигнем далеч.

XXI век: Четиримерна матрица 6.4 – шест индустрии

Малко хора могат да постигнат предишните три нива. Не казвам, че това е необходимо условие за добра кариера, но твърдя, че е интересно. Има и четвърто ниво. Пак не е задължително, но може да бъде полезно и отново интересно. За да стигнем до върха на кариерата, е желателно да сме преминали и през 6 различни индустрии (бранша, сектора на икономиката).

Например Петров е работил в търговията като студент, а след завършването се е озовал в една от големите одиторски компании, ЕУ. Няколко години по-късно е получил квалифи-

кацията АССА и се е преместил в банка, а после в машиностроителна фирма. Получил е висока позиция в газова компания, Овергаз. И финишира като СЕО в голяма строителна фирма. Там той може да бъде изключително полезен с разностранния си опит, сериозни контакти и широк мироглед.

Другият кандидат за тази позиция, Димитров, си мисли, че като е работил 25 години в същата строителна фирма в същия град, е по-подходящ за поста. Може би да, а може би не. Димитров явно знае много повече за марките бетон и за моделите багери, но може да няма визията и знанията за това как организацията да спечели търгове за строителство на завод в Полша и на магистрала в Сърбия. Как да придобие конкурент в Румъния и как да преговаря с инвеститори от Америка. Как да листне компанията на борсата в Лондон и да направи роудшоу в Западна Европа. За модерните Millennials (хората, родени към края на XX век) едномерната матрица от XX век е стара работа.

Една от фразите, с които ще запомним Симеон Сакскобургготски като премиер, е, че всички трябва да си сменим чипа. Може би е имал предвид нещо подобно на идеите, описани в тази глава.

Има ли такива ненормални екземпляри или авторът на книгата фантазира?

Да, има. Ще ви дам няколко истински примера. Първият е **Димитър Манчев** – в LinkedIn е Dimitar Mantchev, можете да го намерите. Завършил е първо УНСС, после една от най-добрите МВА програми в света – INSEAD във Франция.

Работил е в Булбанк (България). После в мултинационални компании в Париж (Франция), Монтерей (Мексико), Лондон (Великобритания), Векшьо (Швеция), Прага (Чехия), Москва (Русия). След сериозни успехи в кариерата се прибра в България. Сега е Managing Director във фирма Programista в София. Преброих 7 държави, индустриите са поне 3, а позициите може би 4. Езиците са 8 и подозирам, че почти всичките ги владее отлично. Чест му прави, че се завърна в България. Със страхотния си опит може да бъде много полезен за нацията като бизнесмен, инвеститор, политик, родител, преподавател или като автор на подобна книга.

Вторият пример е бившият ми съквартирант от университета в Будапеща **Александър Христов**. Владее отлично френски, английски, руски, унгарски и донякъде немски език. Като студент е бил преводач, учител по езици, туристически представител. Работил е в одиторска компания, в мултинационален конгломерат като вътрешен контрол. След това се издига в една от най-големите презастрахователни компании и става главен счетоводител (Chief Accounting Officer). Той е един от малкото хора, които познавам, придобили едновременно квалификациите АССА и СФА. И всичко това в София, Будапеща, Лил (Франция), Осло (Норвегия) и Цюрих (Швейцария).

Списъкът може да продължи с хора като **Николай Марев** (Главен изпълнителен директор на Пенсионно-осигурителна компания ДСК „Родина“). Николай е постигнал не по-малко от Александър – в Унгария, САЩ, Швейцария и България. Подобно на него има и квалификация FCCA. Вероятно и вие може да добавите свои колеги и приятели.

Мариела Вачева сред моите познати е шампион по брой университети – цели 5, и то елитни: бакалавър от Princeton University (САЩ) с обменна програма в London School of Economics and Political Science (Великобритания), после комбинирана магистърска програма по предприемачество в Emlyon Business School (Франция), Zhejiang University (Китай) и Babson College (САЩ). Мариела е имала стажове в чужбина, върнала се е в България и сега е съдружник в неправителствената организация „Тук-Там“, която помага на българи от чужбина да си намерят работа в родината. Достойно.

Нескромно ще споделя, че и аз покривам матрицата 6.4. Учил съм и съм работил в 6 държави. Минал съм през повече сектори – преподавател по английски език, преводач в съда и полицията, туристически представител, преподавател по икономика в Унгария и САЩ като студент. Данъчен консултант в Будапеща. Инвестиционен банкер в две банки в Токио, Ню Йорк и Лондон. Министър в 3 ресора. Сега управляващ партньор в компания за управление на активи в София.

Снимка 1. Южната част на Манхатън – мечтана кариера на поколения студенти в САЩ. На снимката е една от сградите на Goldman Sachs.

V. Недостатъчният принос на университетите

Има шанс много сегашни студенти и преподаватели – по света или в България – да прочетат тази книга. Някои неща в нея ще им харесат, други не. През 2014 г. публикувах втората си книга „Меню за реформатори“. Глава XXIII – „Образованието през погледа на икономиста“ – не е ласкава за българските висши училища. Цели трима ректори на университети в страната ми се обадиха, за да я коментират. Добронамерено, разбира се. Като естествена човешка реакция, за която не се сърдя, опитаха да ме убедят с примери и аргументи защо не съм съвсем прав и как техните училища са постигнали много.

Убеден съм, че са постигнали много. Преди век те не са съществували. Започвайки от нулата, очевидно прогресът е голям. Но повярвайте, и другите държави не са стояли на едно място. В световната класация в Топ 1000 има само едно българско висше училище на седемстотин и някоя позиция. Отборът ни по футбол наскоро се беше придвижил напред от 73-то на 72-ро място. Много е възможно националният ни отбор по хокей на лед (ако сме чували, че има такъв) да е на по-предно място (едва ли над 100 държави имат хокей на лед). Момчетата от Лудогорец и милионите футболни запаянковци доволни са от това положение?

Не казвам, че университетите ни не са добри във всички аспекти. Може обучението по висша математика, медицина, философия, филология да е доста резултатно и признато. Но тази книга засяга преди всичко готовността на възпитани-

ците за кариерно развитие. С уговорката, че не съм учил в български висши училища, но пък съм ги посещавал за срещи и лекции над 40 пъти, мнението ми е следното:

- **Езиковата подготовка** на много български студенти е добра. В София голяма част владеят английски поне на средно ниво, във Варна и в Свищов малко. Някои знаят и повече езици. Но университетите имат почти нулев принос за това! Младите хора научават чужди езици другаде. Препоръчвам всеки студент да научава поне по още един език по време на студентството. Тоест ако в края на гимназията знае един и половина, след бакалавърската степен половинката да е станала цяла (т.е. да е подобрил значително знанията си), а и да се е появила още една „половинка“ от нов език.

Когато бях студент в Будапещенския икономически университет (днес се нарича Corvinus) през далечните 1990–94 г., българските студенти там владееха средно по три чужди езика, а унгарците – между нула и един. Слаба работа. След това се появя амбициозен ректор, който въведе правилото, че никой не може да завърши неговия университет, ако не положи изпити поне за средно ниво на ДВА чужди езика. Ако не успее, да научи езиците по-късно и да вземе диплома след години. Първоначално имаше голям вой сред студентите. Но днес резултатът е, че цялото ново поколение унгарски икономисти владее добре езици. Браво!

- **Компютърните умения** на българските студенти са прилично добри. Но ролята на университетите и тук е минимална.
- **Обменните програми** с чужди университети съществуват, но не са достатъчни. Малко студенти се възполз-

ват. Преподаватели – също. Почти никой не ходи повече от един път. Чуждите университети са предимно в ЕС, където има програма Еразъм (няма лошо), но нищо не сме направили, за да се включим масово в мрежите на елитните американски и азиатски училища. Една от причините е, че не предлагаме достатъчно интересни програми на английски език, за да искат да идват чужденците. Според мен причината не е финансова, а манталитетна.

- **Професионалните стажове по специалността** също съществуват, но не достатъчно. Изобщо не са задължителни и не са включени като изискване в учебната програма. Самите университети не правят достатъчно, за да осъществят връзки с бизнеса и да „пласират“ своите възпитаници като стажанти.
- **Стажове в чужбина?** Глупости. Студентските бригади в САЩ не се броят. Те са нещо много интересно, полезно, финансово изгодно, но най-често не са по специалността. Пък и България като държава няма заслуга за това.
- **Написване на добро CV.** В съответната глава ще видите мнението ми за професионалните автобиографии на повечето студенти. Щом крайният резултат е слаб, значи и приносът на учебните заведения също е слаб.
- **Готовност за интервю.** Същото като със CV-тата. Нямам усещане, че студентите имат такива умения или че някой ги е учил на това.
- **Професионални контакти и нетуъркинг.** Връзката на университетите с професионалните среди е недостатъчна. Изявени бизнеслидери, общественици, учени, държавници от България и чужбина трябва постоянно да се срещат със студентите. Така ли е?

- **Контакти с alumni (бивши възпитаници).** Поддържат ли достатъчни контакти университетите с бившите си възпитаници, вкл. с цел да лобират за „пласиране“ на сегашните студенти при добри работодатели? Не мисля.
- **Трудност на обучението.** Твърдя, че нашите университети не са трудни за завършване. Медицината очевидно е по-трудна, но повечето специалности не са. Какви са средностатистическите резултати могат да ви кажат работодателите. По всякакъв критерий – адекватност на учебната програма, подготвеност на преподавателите и на студентите – нивото не е достатъчно.
- **Масовото преписване е източноевропейски феномен.** В САЩ никога не видях и не чух подобно нещо.
- **Купуването на изпити** и дори дипломи е още по-срамно. За това даже и в Източна Европа не съм чувал.

Ако трябва да обобщя, българските университети имат много достойнства, по някои показатели може да са на прилично международно ниво, но приносът им за кариерното развитие на студентите не е сред силните им страни. Много, много нови инициативи трябва да се случат. Напредъкът за 28 години демокрация и пазарна икономика не е достатъчен.

Кой трябва да промени всичко това? Може би премиер с модерна визия. Или ресорното министерство. Като не се сеща министерството, има ректори и академични съвети. Бизнесът също трябва да изисква резултати. Или самите студенти. Знаем, че голяма част от всеки следващ гимназиален випуск предпочита да се изстреля в чужбина, където много от нещата, обсъждани тук, отдавна не са фантастика, а ежедневие.

VI. 10 фактора за успешно начало на кариерата

В следващите 10 раздела съм се спрял на десетте важни според мен фактора за успешна кариера на младите хора. Тези фактори могат да бъдат представени и в друг ред. Постарал съм се да ги подреда така, както могат да се случат хронологично. Човек учи езици и информационни технологии още в училище. В университета трябва отрано да мисли за обменни програми и стажове. А цял живот трябва да подобрява своето CV и да разширява мрежата си от професионални контакти. Да започнем от езиците.

1. Езикови умения – английският достатъчен ли е през XXI век?

„Човек е толкова пъти човек, колкото езика владее.“

Унгарска поговорка

По темата само през последните месеци съм чул няколко противоположни мнения от сериозни хора. Едното е от една бизнесдама в България, че дори английски няма нужда да се учи много-много, защото децата така или иначе го научавали „перфектно“ от Youtube. Както се досещате, не споделям това виждане.

Второто ме озадачи повече. То е от един от най-добрите наши бивши стажанти. Той завърши успешно университет във Великобритания и започна добра кариера във финансовия сектор там. Наскоро ме помоли за съвет как да си уплътни времето: дали да запише магистърска степен или да държи

няколкогодишни изпити за професионална квалификация CFA (Сертифициран финансов аналитик). Отговорих му: и двете са добра идея, а трети вариант е да учи още един език. Той реагира емоционално: „Това, което ми казваш, за мен е потресаващо!“. Тоест като знаеш английски, защо да ти пука за други езици? Моят леко разочарован отговор беше: „За мен това, което *ти* ми казваш, е потресаващо“. Всъщност много хора днес владеят английски – някои добре, други частично. Малко от тях имат амбиции за повече езици. Дори имам познати семейства, в които родителите, израснали при соца, говорят три езика, вкл. руски, а децата им, учили във Великобритания или Америка – само английски. Други познати пък записват децата си във френското училище или в други езикови гимназии, за да научат и тези езици, защото английският се научава така или иначе. Практиката показва, че в такава стратегия също има резон.

Моето мнение в няколко стъпки:

1) Защо английски?

Да започнем с тъжния въпрос защо пък точно английски? А езикът на любовта и дипломацията френски? А техническият немски? А Пушкин, Сервантес, Адриано Челентано? Зная, че по времето на Римската империя важен е бил латинският. По византийски времена в нашия район на света – гръцкият. Преди 100 години е бил моден френският. Около Втората световна война – немският. При соца – руският. Как иначе да завършиш в Москва с червена диплома? През всеки един от тези периоди хората са вярвали, че нещата няма да се променят. Но те се променят.

Когато бях дете, всички учеха руски и много хора го владееха на прилично ниво. Английски, немски и френски се изучаваха почти поравно и бяха на втори план. Имаше училища, в които имаше само учител по френски, затова там изобщо не можеше да се учи английски. Тогава не беше ясно накъде ще отидат в бъдеще нещата, и то със страшна скорост. В 11 клас през 1988 г. учителката ни по английски език във варненската езикова гимназия Искра Иванова попита кой според нас ще е езикът на бъдещето. Самата тя нямаше еднозначен отговор. Като национален състезател по математическа лингвистика отговорих „Есперанто. Или Интерлингва.“ Споко, ако не знаете какви са тези архаизми. Моето поколение как израстваше, без да е виждало перфокарти? Днес децата ни не са и чували за дискети...

Бил съм безкрайно далеч от истината. Само съученичката ни Теодора, която беше учила в Кувейт и имаше завидно британско и американско произношение, каза „Английският“. Единствено тя! Тогава още не бяхме сигурни. Тогава имаше желязна завеса, нямаше интернет, електронна поща. Само година-две по-късно светът се преобърна. Нищо и никакви година-две!

Днес си мисля, че английският окончателно е победил и връщане назад няма. Човечеството вече ще комуникира само на английски, вероятно развален. Дали? За всеки случай на входната врата на къщата ни сме сложили табела с адреса си и с японско-китайски йероглифи (съвпадат на двата езика). Знае ли човек? ☺ Убеден съм, че французи, немци и други не са много щастливи от ситуацията и ще се борят със зъби

и нокти да запазят световната роля на своите езици. Това обаче си е техен проблем. Ние в България сме по-малки и трябва да се адаптираме към света такъв, какъвто е. А светът днес принадлежи на английския език.

2) Английският днес е задължителен за всички професии

Да, можете да бъдете средностатистически лекар и да говорите само на български. И инженер, и архитект, и кандидат-президент. Адвокат – също. И без това местната юридическа общност не гледа с добро око на хората, завършили в чужбина и особено в САЩ и Великобритания. Там „правото било друго“ – разбирай „по-лошо“. Заради местния протекционизъм в бранша в България международни юридически фирми с офиси в десетки държави няма. И големи сделки няма. Но в Прага и Будапеща има. На коя скорост сме в Обединена Европа?

Снимка 2. Офисът на американската адвокатска фирма White & Case в Астана (Казахстан). Имат офис и в Братислава. В София защо нямат?

Независимо дали искаме да бъдем пилоти, капитани на кораб, оператори на ядрен блок, финансисти, одитори и счетоводители, мениджъри, министри или президенти, не можем да сме успешни само с български. Как ще прочетем чужди учебници, книги и статии в своята сфера? Как ще гледаме международни новини? Как ще публикуваме статия във водещо световно издание? Как ще участваме в международна конференция? Как ще водим преговори с чужденци? Как ще произнесем правилно и разбираемо имената на актрисата Sandra Bullock (чете се Булък, а не Бълук, както я пишат в България) или дори на столицата на САЩ Уошингтън? С преводач ли? Все едно да четем поезията на Христо Ботев или да ухажваме Nicole Scherzinger с преводач (чак ме е страх да напиша грешно името ѝ на кирилица – може би Шързингър).

Също така има разлика от английски до английски. Има значение дали сме самоуки, „от Youtube“, или владеем езика изцяло, академично и в дълбочина. При всякакъв вид международен контакт не е важно само какво казваш, а КАК го казваш. Отличният английски и добрите комуникационни и презентационни умения безспорно отварят врати и скъсяват дистанция.

Какви са решенията? Децата от малки да учат сериозно английски – в детската градина, в училище, на школи и езикови курсове в България и в чужбина, в университети в България и в чужбина. Ако това е приоритет за семейството и за детето, резултати ще има. По време на многобройните си срещи с ученици и студенти съм казвал, че е напълно реалистично

владеещите английски един ден да получават многократно по-високи доходи от останалите, независимо от професията.

3) Всеки друг език е голям бонус

В тази книга няма да ги класирам по приоритетност. Хората имат своите предпочитания към различни езици по много причини – семейна традиция; кой къде е живял, учил и работил; изисквания на работата или бизнеса. Няма чужденец от който и да е край на света, който да не се поласкае, ако му проговорим на родния език или ако познаваме културата му, обичаите, начина на водене на преговори и правене на бизнес.

Японец и бразилец – представители на големи нации съответно от над 120 и 210 милиона души, най-вероятно ще комуникират помежду си на по-добър или по-лош английски. Така че не можем ли да се оправим само с английски? Да, сигурно можем. Но ето малко аргументи в обратна посока:

- Не всички чужденци от целия свят говорят добър английски. Ако искаме да правим бизнес или да сме дипломати в Перу, Иран или Малайзия, май е по-добре да разбираме съответния език.
- Езикът не е само математически способ за комуникация. В живота повечето неща са лични. Задълбоченото владение на екзотичен за нас език като китайски означава не само, че се разбираме с милиард и половина души (част от тях са извън самия Китай), от които повечето не говорят чужди езици. А също означава, че сме опознали тяхната култура, музика, история, порядки, поведение, храна, природа, география.

- Планетата Земя е малка – може да я обиколим със самолет за 2 дни. Но и голяма – на нея живеят към седем и половина милиарда много пъстри хора в двеста много разнообразни държави. И говорят към 6000 езика! Филмите на Disney са доста глобални, но матрьошката, Карнавалът в Рио, китайската Нова година и празникът на Сейнт Патрик са регионални.

4) Как се сравняваме спрямо другите чужденци?

Може да се обобщи, че българските студенти владеят езици на средно ниво. Азиатците са по-зле. Американците пък съвсем. Но много западноевропейци ни изпреварват. Образованият швейцарец, белгиец, холандец или жител на Люксембург масово владее по четири езика и това не се смята за екстравагантна прищявка. Повечето словенци владеят английски, немски или италиански, както и сръбски и хърватски. За Европа на колко скорости говорехме?

Изводът

Във всички професии добрият английски език вече е задължителен. Владееенето на още няколко езика е голям бонус, който неимоверно обогатява човека и го прави по-успешен, интересен и ценен във всяко отношение. Бих искал талантиливите млади хора, вкл. моите деца, да научат много добре поне три-четири езика. XXI век предоставя огромни възможности. Защо да ги пропускаме?

Поради ученето и работата си в чужбина говоря отлично английски, руски и унгарски език и имам базови познания по

френски, немски и японски. Често споделям, че ако можех да изживея живота си отново, бих го повториш горе-долу по същия начин. Но едно нещо бих променил – бих научил още 1–2 езика на високо ниво. Това не би било толкова уникално. Състудентът ми Александър Христов от университета в Будапеща владее с един повече, а Петя Топалова, с която учихме в Brandeis University – два или три повече. Имал съм две секретарки, говорещи по четири езика. Nice, а?

2. Компютърни умения – да не изпускаме темпото

В този раздел няма да бъде много обстоятелствен. Може би нямам какво толкова да кажа поради своето ЕГН, което започва с 69. Информационните технологии се променят толкова бързо, че малко хора успяват да са в час с всички новости. Вероятно е много от днешните ученици и студенти да са по-напреднали от своите родители. Поне в неща като Facebook, Instagram, Snapchat, Twitter.

Повечето младежи пишат в CV-то си, че имат отлични компютърни умения. Това обаче невинаги отговаря на истината. Едно е да си отваряш Excel, друго е да го владееш в голяма дълбочина. За PowerPoint много хора не са и чували, а той отдавна се използва за разнообразни презентации. Най-добре е тези умения да се усвояват още в училище.

Независимо от професията, според мен всеки трябва да владее добре офис пакета на Майкрософт – Word, Excel, PowerPoint, Outlook. Или алтернативи на Майкрософт, ако е любител на свободния софтуер с отворен код. Да може

добре да използва интернет за всякакви цели. Да пазарува електронно. Да се информира. Да е в крак с новите моди и последните тенденции в технологиите. Каквото и да напиша сега като примери или като имена на продукти, ще бъде остаряло след няколко години.

Повечето работодатели изискват добри компютърни умения по същия начин както владееенето на английски език. Това изобщо не се дискутира. Тук най-важният извод е, че човек трябва никога да не спира да се развива. Иначе животът ще го отвее. Това се отнася и до мен самия.

Една от важните професионални книги, които съм прочел, е от дългогодишния CEO на General Electric – Джек Уелч. Той споделя, че на 60-годишна възраст си е взел 22-годишна частна преподавателка (tutor) по компютърни умения. Това чака и моите набори след петнадесетина години...

Снимка 3. Роботът мен или аз него?

3. Обменни програми с чужди университети – алтернатива на дълбоката провинция

“To boldly go where no one has gone before”
(Смело да отидем там, където никой не е ходил преди)

Мото на сериала Star Trek

Преди няколко десетилетия повечето ученици са учили в едно и също училище от 1 до 12 клас. Същият директор, същите учители и съученици. Почти всички висшисти са учили само в един институт или университет. Ако решат да правят аспирантура/докторантура – пак там. Пак по същата специалност и при същите професори. Същата школа, подобни учебници. Дори същото общежитие. На родния си език или евентуално в друга държава от соцлагера. Нито е имало други възможности, нито традиции. Същите принципи са се отнасяли до много други аспекти от живота – едно жилище, един град, една професия, едно работно място за десетилетия напред. Не казвам, че това е било катастрофално лошо. Но не това е най-добрата стратегия за XXI век.

Днес всичко е различно. Границите са отворени. Информацията е безкрайна. Човек може да пътува, учи, работи, където и каквото си поиска. Дори финансовите възможности на някои семейства биха позволили по-интересни сценарии. Но според мен не парите са най-важният фактор, а амбицията на човека и правилните цели от по-ранна възраст.

Примерът на ЧОУ „Света София“

Голямата ми дъщеря има щастието да учи в едно от най-добрите частни училища в София, може би най-доброто. Питали сме директорката, г-жа Катерина Керкова, защо училището е само до 7 клас, а не развият продължение до 12 клас. Може и там да са най-добри? Отговора намирам за много полезен. В интерес на самите деца не е да прекарат предучилищна плус 12 години на същото място. По-добре за тях е да „вкусят“ от други школи, да срещнат други преподаватели и съученици, да се борят с други предизвикателства. Това ще ги направи по-борбени, по-адаптивни, по-ценни като индивиди. Впечатлен съм и съм склонен да се съглася.

В природата не оцелявали най-умните, най-красивите и най-силните

Когато чух това от съпругата ми, чак не можах да повярвам. Че кои животински видове да оцелеят, ако не най-умните, най-красивите и най-силните? Чувал съм, че неандерталците са били по-умни, по-красиви и по-силни от нас. Но ги няма, нали? Отговорът е: най-адаптивните. Смятам, че обменните програми са големи стъпки към повишаване на адаптивността.

Обменни програми с чужди университети

Убеден съм, че е по-добре за един студент да види повече университети и да учи на повече езици. Някой духовито ще добави, че е по-добре да има и повече гаджета. Рядко става дума за обмен в рамките на държавата, по-скоро – никога. Тук се замислих дали предходното изречение да се отнася само за училищата или и за гаджетата... Едва ли от Техническия в

Русе ще отидем в подобния в Габрово. Дотам можем да се отбием на рожден ден в сряда вечер. В съседен Букурещ е малко по-различно – поне ще учим на румънски или на английски. Но и дотам от Русе можем да се разходим през уикенда. „Номерът“ според мен е да се отиде по-далеч, където човек не е бил. По програмата Erasmus това може да е Западна Европа. Или Източна. От Американския университет в Благоевград често се ходи до САЩ, а може и до Катовице в Полша.

Ако ме питате, желателно е ВСИЧКИ студенти задължително като част от програмата да имат един или **НАЙ-ДОБРЕ ДВА** семестъра в чужбина. И обратно – от чуждите университети студенти и преподаватели масово да идват при нас за по един семестър. Учиш немска филология във Велико Търново – хайде за един семестър в Берлин и после в Манхайм. Учиш европеистика в СУ, значи един семестър на английски в Маастрихт (Холандия) и един на испански в Мадрид. А за франкофоните – в Страсбург. Шампион си по финанси в УНСС, значи един семестър в University of Chicago (люлката на школата на монетаристите) и после един в Токио или Шанхай. Звучи ви фантастично? Защо? Обменни програми и стипендии по света отдавна има. Но няма кой да каже на студентите какво да правят. Вината е предимно на съответните университети.

Студентите от напредналите държави отдавна правят точно това. Владееят езици, пътуват, учат и работят на различни места по света. После се връщат в родината си. Не е задължително родителите да им плащат сметката.

В много световни университети обменните програми са задължителни

Съпругата ми Силвия завърши European Business School в Лондон, където студентите задължително ходят на две обменни програми в две различни държави, за да учат там на два различни чужди езика. Това е задължителна част от програмата. Мадрид и Париж. Болоня и Франкфурт. Китай или Япония. И аз така си избрах магистърската програма в САЩ – да има обмен в Токио, където останах два семестъра. Една моя състудентка отиде за по един семестър в Хонконг и Сингапур. Не е ли страхотно?

Каква е ползата от обменните програми

Ползите са много и не всичките могат да се измерят математически. От академична гледна точка студентите виждат друг университет, често много по-именит. Със съвременна учебна програма, с добри професори. Учат предмети с различни заглавия, някои от които не се предлагат там, откъдето идваме.

Важно е също, че студентите се сблъскват с живота на ново място във всичките му аспекти – общежитие или квартира, транспорт, пазаруване, заведения, забавления, култура и традиции. Срещат нови хора, създават приятелства и ценни контакти. Учат на чужд език, английски или друг. Това е безценно. Също така пътуват евентуално в няколко съседни страни, виждат какво се случва там, как хората работят, живеят, какъв е техният менталитет. Това ги прави поинтересни като хора и по-ценни като човешки ресурс.

Ако в максималистичния вариант успеят да направят в другата държава и престижен стаж, значи са постигнали максималното за този период. За това ще стане дума в друг раздел на книгата.

Примерът на Университета Бокони

По-долу с голяма доза възхищение и ревност ви представям списъка от обменните програми, които Università Commerciale Luigi Bocconi в Милано предоставя на своите студенти в магистърската програма по икономически и бизнес специалности за учебната 2017–18 г. Броят на университетите е 146. Тъй като някои от тях фигурират с повече училища (факултети), общият брой на възможностите за обменни програми е 161.

Зная, че няма да прочетете целия списък. Можех просто да спра с горния параграф. Но реших, че ще ме разберете по-добре, като прекарам два часа в изготвянето на таблицата. Заболя ме 161 пъти, че България (естествено) липсва. Заболя ме и още 6 пъти, като оцветявах в сиво университетите от Централна и Източна Европа – Русия (3 броя), Полша, Чехия и Унгария.

Carisce? Чатнахте ли какво имам предвид?

Ехо, УНСС?

Таблица 1. Университетът Бокони в Милано – 161 обменни програми със 146 университета на всички континенти – само за учебната 2017–18 г. и само за една магистърска програма

№	ДЪРЖАВА И ГРАД	УНИВЕРСИТЕТ
ЕВРОПА		
1	Austria – Vienna	Wirtschaftsuniversität Wien
2	Belgium – Louvain-la-Neuve	Université Catholique de Louvain (3 факултета)
3	Belgium – Bruxelles	Université Libre de Bruxelles
4	Belgium – Leuven	KU Leuven
5	Czech Republic – Prague	University of Economics Prague
6	Denmark – Frederiksberg	Copenhagen Business School
7	Finland – Helsinki	Aalto University (2 факултета)
8	France – Nantes	Audencia Business School
9	France – Lille	EDHEC Business School
10	France – Nice	EDHEC Business School
11	France – Ecully	EMLYON Business School
12	France – Cergy Pontoise	ESSEC Business School
13	France – Grenoble	Grenoble École de Management
14	France – Paris	IÉSEG School of Management
15	France – Paris	Université Paris Dauphine
16	France – Paris	Sciences Po
17	France – Strasbourg	Université de Strasbourg
18	France – Toulouse	Université Toulouse 1 Capitole
19	Germany – Östlich-Winkel	EBS Universität für Wirtschaft und Recht
20	Germany – Frankfurt	Frankfurt School of Finance & Management
21	Germany – Berlin	Freie Universität Berlin, School of Business & Economics
22	Germany – Berlin	Hertie School of Governance
23	Germany – Cologne	Universität zu Köln
24	Germany – Mannheim	Universität Mannheim (2 факултета)

№	ДЪРЖАВА И ГРАД	УНИВЕРСИТЕТ
25	Germany – Vallendar	WHU, Otto Beisheim School of Management
26	Hungary – Budapest	Corvinus University of Budapest
27	Ireland – Blackrock, Dublin	University College Dublin
28	Norway – Oslo	BI Norwegian Business School
29	Norway – Bergen	NHH Norwegian School of Economics
30	Poland – Warsaw	Warsaw School of Economics
31	Portugal – Lisboa	Católica Lisbon School of Business & Economics
32	Portugal – Porto	Universidade Católica Portuguesa
33	Portugal – Lisboa	Universidade de Lisboa
34	Portugal – Lisboa	Universidade Nova de Lisboa
35	Russia – Moscow	New Economic School
36	Russia – Moscow	Russian Presidential Academy of National Economy and Public Administration
37	Russia – St. Petersburg	St. Petersburg State University Graduate School of Management
38	Spain – Madrid	IE University
39	Sweden – Gothenburg	Chalmers University of Technology
40	Sweden – Gothenburg	University of Gothenburg
41	Sweden – Jönköping	Jönköping University
42	Sweden – Lund	Lund University
43	Sweden – Stockholm	Stockholm School of Economics
44	Switzerland – Geneva	The Graduate Institute of International and Development Studies
45	Switzerland – Zurich	Swiss Federal Institute for Technology – ETH Zurich
46	Switzerland – St. Gallen	Universität St. Gallen
47	Switzerland – Lausanne	Université de Lausanne
48	The Netherlands – Amsterdam	Universiteit van Amsterdam
49	The Netherlands – Eindhoven	Technische Universiteit Eindhoven
50	The Netherlands – Rotterdam	Erasmus Universiteit (3 факултета)
51	The Netherlands – Maastricht	Maastricht University
52	The Netherlands – Tilburg	Universiteit van Tilburg (2 факултета)

№	ДЪРЖАВА И ГРАД	УНИВЕРСИТЕТ
53	The Netherlands – Utrecht	Universiteit Utrecht
54	United Kingdom – Birmingham	Aston University
55	United Kingdom – Durham	Durham University
56	United Kingdom – Colchester	University of Essex
57	United Kingdom – Exeter	University of Exeter
58	United Kingdom – London	Imperial College London
59	United Kingdom – Lancaster	Lancaster University
60	United Kingdom – Lancaster	Loughborough University
61	United Kingdom – Manchester	The University of Manchester
62	United Kingdom – London	Queen Mary University of London
63	United Kingdom – Coventry	The University of Warwick
БЛИЗКИЯТ ИЗТОК		
64	Israel – Tel Aviv	Tel Aviv University
СЕВЕРНА АМЕРИКА		
65	Canada – Vancouver – BC	The University of British Columbia
66	Canada – Montréal – QC	Hec Montréal
67	Canada – Montréal – QC	McGill University
68	Canada – Kingston – ON	Queen's University (2 факултета)
69	Canada – London – ON	Western University
70	Canada – Toronto – ON	York University
71	USA – Boston – MA	Boston University
72	USA – Waltham – MA	Brandeis University
73	USA – Provo – UT	Brigham Young University
74	USA – Irvine – CA	University of California, Irvine
75	USA – San Diego – CA	University of California, San Diego
76	USA – Pittsburgh – PA	Carnegie Mellon University
77	USA – Durham – NC	Duke University
78	USA – Atlanta – GA	Emory University
79	USA – Gainesville – FL	University of Florida
80	USA – Washington – DC	The George Washington University
81	USA – Bloomington – IN	Indiana University

№	ДЪРЖАВА И ГРАД	УНИВЕРСИТЕТ
82	USA – College Park – MD	University of Maryland
83	USA – Ann Arbor – MI	University of Michigan
84	USA – Minneapolis – MN	University of Minnesota
85	USA – Chapel Hill – NC	University of North Carolina at Chapel Hill
86	USA – Troy – NY	Rensselaer Polytechnic Institute
87	USA – San Diego – CA	University of San Diego
88	USA – Dallas – TX	Southern Methodist University (2 факултета)
89	USA – Austin – TX	The University of Texas at Austin
90	USA – Charlottesville – VA	University of Virginia
ЛАТИНСКА АМЕРИКА		
91	Argentina – Buenos Aires	Universidad de Belgrano
92	Argentina – Buenos Aires	Universidad de San Andrés
93	Argentina – Buenos Aires	Universidad Torcuato di Tella
94	Brazil – São Paulo	EAESP – Escola de Administração de Empresas
95	Brazil – Rio de Janeiro	EBAPE – Escola Brasileira de Administração Pública e de Empresas
96	Brazil – São Paulo	INSPER – Instituto de Ensino e Pesquisa
97	Brazil – São Paulo	Universidade de São Paulo
98	Brazil – Rio de Janeiro	Universidade Federal do Rio de Janeiro
99	Chile – Santiago	Pontificia Universidad Católica de Chile
100	Chile – Viña del Mar/Santiago	Universidad Adolfo Ibañez
101	Colombia – Bogotá	Universidad de Los Andes
102	Costa Rica – Alajuela	INCAE Business School
103	Mexico – México D.F.	IPADE Business School
104	Mexico – México D.F.	Instituto Tecnológico Autónomo de México
105	Mexico – Monterrey	Tecnológico de Monterrey
106	Peru – Lima	Universidad ESAN
АЗИЯ		
107	China – Shanghai	Fudan University (2 факултета)
108	China – Shanghai	Jiao Tong University (2 факултета)
109	China – Beijing	Peking University

№	ДЪРЖАВА И ГРАД	УНИВЕРСИТЕТ
110	China – Hong Kong	The Chinese University of Hong Kong
111	China – Guangzhou	Sun Yat-sen University (2 факултета)
112	China – Xiamen	Xiamen University
113	India – New Delhi	Indian Institute of Foreign Trade
114	India – Ahmedabad	Indian Institute of Management
115	India – Bangalore	Indian Institute of Management Bangalore
116	India – Calcutta	Indian Institute of Management Calcutta
117	India – Kozhikode	Indian Institute of Management Kozhikode
118	India – Indore	Indian Institute of Management Indore
119	India – Lucknow	Indian Institute of Management Lucknow
120	India – Hyderabad/Mohali	Indian School of Business
121	India – Gurgaon	Management Development Institute
122	Japan – Tokyo	Hitotsubashi University
123	Japan – Niigata-Ken	International University of Japan
124	Japan – Tokyo	Waseda University
125	Korea – Seoul	KAIST Graduate School of Management
126	Korea – Seoul	Seoul National University
127	Singapore – Singapore	National University of Singapore (2 факултета)
128	Taiwan – Taipei	National Chengchi University
129	Taiwan – Taipei	National Taiwan University
130	Thailand – Bangkok	Chulalongkorn University (2 факултета)
131	Thailand – Bangkok	Thammasat University
ОКЕАНИЯ		
132	Australia – Adelaide – SA	The University of Adelaide
133	Australia – Canberra – ACT	The Australian National University
134	Australia – Melbourne – VIC	University of Melbourne
135	Australia – Clayton – VIC	Monash University
136	Australia – Sydney – NSW	University of New South Wales
137	Australia – Brisbane – QLD	The University of Queensland
138	Australia – Brisbane – QLD	Queensland University of Technology

№	ДЪРЖАВА И ГРАД	УНИВЕРСИТЕТ
139	Australia – Sydney – NSW	The University of Sydney (2 факултета)
140	Australia – Sydney – NSW	University of Technology Sydney
141	Australia – Perth – WA	The University of Western Australia
142	New Zealand – Auckland	The University of Auckland
143	New Zealand – Dunedin	University of Otago
144	New Zealand – Wellington	Victoria University of Wellington
АФРИКА		
145	South Africa – Cape Town	University of Cape Town
146	South Africa – Johannesburg	University of the Witwatersrand

Източник: www.unibocconi.eu

Снимка 4. Един от университетите, за които ме боли, че не присъства в таблицата (УНСС, София)

Източник: УНСС

4. Професионални стажове по специалността – през цялото студентство

Преди 30 години е било нормално да завършиш петгодишен университет и да нямаш нито ден стаж по специалността. Типично изречение е било: „Ти си вземи първо дипломата, мама, пък после цял живот има време да работиш“. Преди 30 години светът е бил друг. Проблемът на много университети по света е, че И ДНЕС е горе-долу така. Можеш да завършиш магистратура по банково дело, мениджмънт, счетоводство и да не си бил НИТО ЕДИН ДЕН в подобни компании. Това правилно ли е?

Преди година в офиса ни дойде млад студент, завършил магистратура по финанси в Лондон, а преди това бакалавърска степен по бизнес, пак в Лондон. Той не знаеше какво означава управление на активи (asset management). Отделен въпрос е, че като отиваш на гости на една фирма, е редно да знаеш тя с какво се занимава. Под „гости“ разбирайте „потенциално интервю за работа“. Ако беше ходил на четири стажа в Лондонското Сити или другаде, нямаше как да не знае. Все едно студент от Националната спортна академия да не знае какво е лека атлетика, защото се занимава само с гимнастика. Управлението на активи е основен дял във финансите, както леката атлетика е „царицата на спорта“. Това е и илюстрация, че университети по целия свят имат пропуски, не само тези в Източна Европа.

Можете ли да си представите да отидете на преглед при млад лекар, за когото знаете, че не е бил нито един ден в болница? Върху вас ли да научи каква е разликата между бял дроб и

черен дроб? За щастие това е невъзможно, защото програмата на студентите по медицина включва достатъчно практика. А при другите специалности защо не е така?

Пример – младши счетоводител

Поставете се на мястото на работодателя. Има двама кандидати за начална позиция за счетоводител в брокерска фирма. Щом е за начална позиция, ясно е, че не говорим за главен счетоводител на АЕЦ „Козлодуй“, а за помощник на опитните счетоводители над него. Единият кандидат е завършил някакъв университет, но с нищо подобно на счетоводство не се е занимавал, не е прекарал нито ден в офисна среда и няма никакви дори общи умения, не знае как да се държи с колегите, не знае какво да прави... По моите критерии този студент е позакъснял с планирането на кариерата си и тепърва трябва да наваксва.

Вторият кандидат е завършил същия университет, но ВСЯКА ГОДИНА е имал професионални стажове. След първи курс е бил офис мениджър на малка семейна фирма през юли и август. След втори курс е бил на безплатен стаж в Крестон Булмар, най-голямата българска счетоводна фирма. След трети курс е минал през школата на конкурсите в одиторските фирми от голямата четворка и е спечелил престижен стаж в Deloitte или KPMG. Междувременно в четвърти курс не се е правил на много зает с учене, а е работил на платена позиция като младши счетоводител в средно голяма фирма по 20 часа седмично. И сега кандидатства за позиция на счетоводител в Елана, ПФБК, Карол или Бенчмарк. Според вас

какво ще се случи с двамата кандидати? Отговорът е безкрайно ясен.

Защо е важно за студентите да имат стажове?

Ако смятах, че те знаят отговора, щях постоянно да получавам CV-та с описани в тях много стажове, и то добри. Но това не е случаят. Така че ето моя отговор:

- Всяка професия, макар в различна степен, се изучава не само с четене на учебници и ходене (или не ходене) на лекции, а с много практически упражнения. „С гледане кучето не може да стане касапин.“
- Масово е мнението, че източноевропейските университети са повече теоретично насочени, а не създават достатъчно практически умения. Основно липсващо звено са задължителните ежегодни стажове по специалността.
- Много студенти действително работят, някои от тях през цялото студентство. От това има поне две ползи – печелят пари, които са им нужни за издръжка, а също така си създават трудови навици, които са полезни. В ресторанти, барове, курорти. Супер. Няма недостойна работа. Но още по-добре би било същите стотици часове да са прекарани в дейности, свързани със специалността. Юристите да посещават съдебни зали, адвокатски кантори, административни институции. Журналистите да помагат в медии. Студентите по ИТ да стажуват в технологични фирми, а тези по маркетинг – в рекламни агенции.

Ползите от проведен стаж по специалността

Повишават се знанията и уменията, свързани със съответната специалност. Подобряват се общите умения – комуникация, работа в екип, опит при работа в офис среда, отношения между хората в колектива, трудови навици и съблюдаване на работно време, спазване на срокове. Създават се ценни контакти в съответната област, а не само в ресторантьорството. Има 10–20% шанс най-добрите стажанти да получат предложение за постоянна работа след завършване на университета, а понякога и по време на университета. В нашата компания този шанс е около 10%. Една от причините процентът при нас да е толкова нисък е, че целогодишно приемаме почти толкова стажанти, колкото е голям екипът ни. Ако приемахме само по двама стажанти годишно и взимахме по един на работа, процентът можеше да е 50%.

Защо е важно за работодателите да имат стажантски програми?

Много работодатели не смятат това за важно и затова нямат стажанти. Една от причините може да е, че самите собственици и директори в тази фирма не са имали студентски стажове (както вече споделих, в България няма такава силна традиция) и не осъзнават полезността на това явление.

Някои фирми наистина се нуждаят от помощ в лицето на стажанти – трябва да се обработват документи, да се въвеждат данни, да се правят анализи, четат материали и т.н., в зависимост от сферата на дейност. За други компании приемането на стажанти може пък да е удобен начин за подбор

на бъдещи служители. Ако голяма фирма вземе 200 души това лято след сериозни конкурси, все ще хареса сред тях 40, на които да направи предложение за постоянна работа за догодина, от които 20 вероятно ще го приемат.

В Експат Капитал традиционно приемаме по 10–15 стажанти годишно. През всички сезони. Ето защо го правим:

- Трябва да признаем, не намираме голяма полза за самата фирма като добавена стойност от стажантите. Дори за колегите е по-голяма тежест да се занимават с тях и да ги понаучат на нещо, отколкото да получат полезна помощ.
- Но всички ние сме били студенти. Борили сме се за летни стажове и за постоянни позиции и знаем колко трудно е това. Знаем колко много научава един буден студент по време на сериозен стаж в авторитетна компания.
- Бихме искали да дадем шанс на кандидатстващите немалко отлични български и чужди студенти по целия свят, както и все по-често на ученици (!) от горните класове да прекарат между няколко седмици и няколко месеца в нашия офис.
- В същото време всяка година имаме по няколко стажанти, които се открояват сред останалите, активно участват в различни проекти на компанията и дават своя принос за развитието ѝ. Част от тези стажанти продължават да са при нас – вече на постоянен договор. Последните двама нови служители при нас са отлични наши стажанти отпреди две години.

Платен или неплатен стаж?

При равни други условия е естествено студентите да предпочитат да им се плати. Наистина някои големи компании или дори държавни институции имат разработени програми за платени летни стажове. Други пък предлагат стажове, но неплатени. Според мен за всеки студент всякаква сума не е излишна. Но дългосрочно самият факт, че е проведен стаж, е многократно по-важен от дребното заплащане. Затова препоръката ми е студентите да се стремят да получат добър стаж в разпознаваема компания, като заплащането да е един от последните фактори за техния избор.

А стаж/работа ПРЕЗ учебната година?

Парт-тайм или фул-тайм

„Ти си вземи първо дипломата, мама, пък после цял живот има време да работиш.“ Помните ли, че така започна този раздел? Противниците на моята идея ще кажат следните неща:

- че студентите са много заети с учене и няма как да имат стаж през учебната година
- че сега им е времето да си почиват, да ходят на купони, да се забавляват

Моят коментар

Може да се правим на много заети. Но всички знаем, че в повечето университети не се учи много. Я присъстват на лекции студентите, я не. Дори и да присъстват, обемът на учебния материал по повечето специалности не е драматично голям, че да не може да се отделят по няколко часа или

дори по няколко дни седмично за работа или стаж. В САЩ според мен се учи в пъти повече, отколкото другаде по света. Попитайте своите приятели там.

Забавленията и почивките са си съвсем в реда на нещата. Всички сме били студенти... Но тази книга е озаглавена „Кариера или не?“, а не „Купон или не?“. Моят отговор е: К2, т.е. купон + кариера. През студентството време има за всичко. Това, което младите хора на тази възраст не знаят, е, че никога до края на активния си живот няма да имат повече време, отколкото сега. Да можехме и ние от нашето поколение със сегашния си акъл да върнем времето назад... Май няма да можем, защото чух, че от миналата година в Европейския съюз връщането на километража е углавно престъпление. 😊

5. Професионални стажове в чужбина – не само студентски бригади

Много читатели може да са изненадани от заглавието на този раздел. „Как така в чужбина? Ние на екскурзия едва сме ходили в чужбина, а стаж и в Ловеч не може да си намерим, а вие говорите за стаж в чужбина.“

Да. Защо българските студенти нямат навика да търсят стажове и в чужбина по време на студентството? Лондон, Париж, Рио де Жанейро, Сеул...? Поне където не са нужни туристически визи. Част от тях нямат финансови възможности да предприемат подобна авантюра. Приемам това с разбиране. И аз нямах богато студентство.

Вижте обаче другите причини. Те са в по-голяма степен предмет на дискусия в тази книга:

- Никога не им е минало през ум, че това е добра идея и е важно. И не е имало кой да им го каже. А кой всъщност? Университетите български стажове не се сещат да организират, камо ли чужбински.
- Източноевропейските университети не са особено авторитетни на Запад. Мултинационална компания в световна столица едва ли ще се впечатли от средностатистическия кандидат от по-малка държава.
- Общите умения на студентите не са адекватни: езикова подготовка, добро „конвертируемо“ CV на английски или друг език, написване на подходящо мотивационно писмо, явяване на интервю, изграждане на международна мрежа от професионални контакти. С други думи, България все още е дълбока провинция в Европа във всяко отношение:

не членуваме в Еврозоната, в Шенген, в Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (OECD), в Европейската космическа агенция. Както и не сме част от държавите, които традиционно си обменят стажанти.

- Още една причина, свързана с горните две, е, че наши студенти рядко кандидатстват за стажове в мултинационални корпорации по света. Ако кандидатстваха често, чисто статистически все някои щяха да отидат.

Как е в чуждите университети?

Не бих искал да ви заблуждавам, че всички чужди университети са по-светнати от нашите, че всички студенти там винаги имат стажове и често в чужбина. Не, навсякъде има добри и посредствени университети; такива, които изискват стажове, и други, които нищо не изискват; по-амбициозни и позаспали студенти. Все пак добрите училища по света имат десетилетни традиции и отдавна са открили топлата вода.

Да вземем отново примера на университета Восconi в Милано, Италия. Добър европейски университет с много международни студенти, без да е на нивото на Ivy League („Бръшлянената лига“ на най-престижните училища в САЩ). Обучението там може да е и на английски език. Имам наблюдения върху Бокони заради няколкото стажанти, които сме имали оттам. Нормално е за студентите да се борят за стаж из цяла Европа. Отличен пример е успехът на Димитър Стоянов от Бокони. След едно лято при нас той кандидатства и се класира за платен стаж в HSBC в Хонконг, една от най-големите банки в света. В моите очи това постижение е за олимпийски медал. После замина за Мексико, а докато пиша тази книга, планира Бразилия.

Снимка 5. Чисто новата Lotte Tower в Сеул, Корея. Тук може да ходят децата ни на летен стаж.

Идея от мен – явлението diversity

Използвайки примера на Димитър от предния параграф, ми идва наум следната идея или хипотеза. В Лондон е изключително трудно да се получи стаж в престижните институции – там кандидатстват всички отвсякъде. А и покрай Brexit ситуацията на пазара на труда е тегава. В Хонконг кандидатства цяла Азия. Предполагам, че с Димитър са били хиляди китайци, индонезийци, малайзийци... А колко европейци – общо няколко? Колко източноевропейци – нула? Напълно е възможно. Големите корпорации и банки имат политика за diversity – разнообразие на кандидатите по пол, националност, раса, религия и т.н. Чисто на база география българските студенти в България или чужбина биха имали нелош шанс за стаж на места като Сингапур, Куала Лумпур, Сеул. Пробвайте, може да успеете. До тези места с БГ паспорт се ходи без виза.

Снимка 6. Вече трима бивши стажанти на Експат Капитал направиха стаж в Хонконг. Единият се върна да работи за нашата компания. А защо 300 други български студенти да не успеят?

Висш пилотаж – стаж в чужбина по време на обменна програма

Оставих шоколадовия десерт за края. Според мен най-големия джакпот студентите ще ударят, ако по време на или веднага след обменната програма в чужд университет успеят да изкарат стаж там. ИТ компания в САЩ, агенция за имоти в Лондон, фирма за човешки ресурси в Азия... С един куршум – два заека.

6. Има ли изобщо на този континент добро CV? Или американски футбол?

„В человеке всё должно быть прекрасно.“

Антон Павлович Чехов

От мен: „И в CV-то му също. В CV-то в най-голяма степен трябва да има хармония между форма и съдържание.“

В този раздел няма да бъда много ласкав. Не ми е и целта да замитам истината под килима. А тя, както ще видите, е грозна. Всеки съвременен студент по целия свят има някакво CV (Curriculum Vitae – автобиография). Подчертавам думата някакво. И аз мога някак си да пея, но дъщерите ми казват да не се опитвам. И в Самоков играят някакъв футбол, но там зимните спортове са по-успешни.

Ясно е, че в различните части на света хората са добри в различни неща. Японците правят най-красивите самурайски мечове, градини и оригами. Турците – най-сладката баклава. Кубинците – най-добрите пури, ром и салса. Българите – най-авангардните стени за катерене и най-ароматното розово масло.

Много от съвременните тенденции в технологиите, бизнеса, науката идват от САЩ. Там всички разбират от американски футбол. Прекарах в Америка две години и нищо не схванах от този спорт. Просто не ми беше интересен с 5 секунди игра и 30 секунди реклами. Американците пък не оценяват нашия футбол (наричат го soccer) с 90 минути скука и едва няколко гола, ако има изобщо.

Снимка 7. Повечето от нас нищо не разбират от американски футбол. И от писане на CV.

**Имам лоша новина – и писането на CV
не е европейски спорт**

Тук нямам съмнение, че става дума за субективно мнение, а моето е следното:

1) САЩ – златен медал

В САЩ повечето студенти, особено в добрите университети, имат доста добре написани CV-та, върху които се вижда, че са се старали с години. Разбира се, в природата почти нищо не е съвършено (освен Брад Пит и изпълнението на Кристия Тодорова, Хасан и Ибрахим на Детската Евровизия). Е, педант като мен или като директор по човешки ресурси в

Merrill Lynch със сигурност ще намери нещичко за усъвършенстване, но нивото безспорно е високо. Защо?

- Защото университетите задължително обучават всичките си студенти как да напишат добра биография. Професор Kino Ruth, отговарящ за кариерното развитие в Brandeis University, ме върна около 10 пъти, преди да ми позволи да го пратя на инвестиционните банки, с които той ме свърза. Как ще позволи на студент да излага целия университет с лошо написана биография! И това е след като мои по-опитни приятели вече ми го бяха надраскали 20 пъти.
- Защото работодателите императивно очакват кандидатите да представят добри CV-та. Идете със средностатистическия европейски продукт и ще видите кариера в Манхатън или в Холивуд през крив [европейски] макарон.

2) Великобритания – сребърен медал

На Острова не са толкова добри, колкото в САЩ, но все пак нивото е средно високо. Най-добрите автобиографии приличат на американските, а средностатистическите не впечатляват компании като нашата. Нашите очаквания са по-високи.

3) Западна Европа – средна работа

4) България – изобщо не познаваме този спорт

Защо е важно човек да има перфектно написано CV?

Ако учите в университет, където всички имат посредствени CV-та, вкл. преподавателите, ако кандидатствате за работа,

където всички кандидати са на същото дередже, както и директорите на самата фирма, значи нямате проблем. Просто държавата ни се намира в дълбоката провинция, където и футболът ни 20 години след Стоичков, и пътищата, и заплатите са гола вода.

Ако обаче сте малко по-амбициозни от това или ако кандидатствате за работа в сериозни компании в България и чужбина, неминуемо ще се сблъскате с необходимостта да си изработите по-добро CV. Това не е нещо, което човек прави за един час или ден. Върху автобиографията се работи цял живот, като тя се допълва с всяка нова значима работа, университет или друго постижение. Най-несъществените информации пък отпадат, за да се освободи място за по-важните.

Защо като работодател гледам критично CV-то на всеки кандидат? Първо, за да видя къде е учил и работил, с какво точно се е занимавал, колко езика знае. Второ – и на това наблягам в тази книга – да видя колко се е постарал да изработи добре своето представяне. Повярвайте, има силна корелация между академичния успех на кандидата, старанието му да напише автобиография и постиженията на бъдещото работното място. Ако дори CV-то му определят като боклук, какво ще се случи, ако го вземат на работа – комбинация между некадърност и мърлящина.

В старите времена държавата някак си е гарантирала работни места на всеки. С някаква тапия, някаква молба, някаква автобиография и евентуално някакви връзки. Но в конкурентния пазар на труда днес всеки работодател има лукса

да избира между голям брой кандидати. Защо да не избере по-добри желаещи, щом има достатъчно такива?

Типични повтарящи се недостатъци на автобиографиите

Проблемите със CV-тата са поне в четири групи, като ми е трудно да ги степенувам.

Първи проблем: Има средно по 100 грешки

Започвам с грешките. Много читатели могат да кажат, че грешките и форматът нямат значение, важно е какво умее човекът. И да, и не. Безспорно в живота фóрмата има голямо значение. Народната поговорка е „По дрехите посрещат, по ума изпращат“. Ако отидете на първа среща, в най-лошите си дрехи ли следва да се облечете? Ако се явявате на музикален конкурс и изсвирите/изпеете песента със 100 грешни тона, това няма ли значение? Вие ли ще спечелите? Ако сте шивач и шияте абитуриентски рокли, ще сложите различни и счупени копчета, където ви падне, единият ръкав ще е по-дълъг, другият ще е скъсан, платът ще е мръсен и размерът – малък. И това няма значение, така ли? Точно така изглеждат повечето биографии.

Ето типичните многобройни грешки в средностатистическото CV:

- цялостното форматиране на документа е боклук: един текст е подравнен наляво, друг по-навътре, трети е накриво

- има няколко десетки липсващи или двойни интервали между думите
- грешна пунктуация – запетаи, точки
- не се прави разлика между: а) тирето, което е част от изречението, пише се дълго и се отделя с интервали от двете страни, и б) тиренцето, което е късо, част е от думата и се пише слято, без интервали. Примери: а) Варна – морска столица. б) по-красив
- между параграфите има произволен и променящ се брой празни редове
- в целия документ има няколко вида шрифт, няколко размера букви. Това е еkleктика и чист кич
- ако се пише нещо на латиница, например адрес, не се спазват правилата за транслитерация. Например Burgas (вярно) и Bourgass (грешно)
- едва накрая споменавам евентуалните правописни грешки. Те обикновено не са много, но трябва да са нула.

Втори проблем: Липса на красота и хармония

Тук темата пак е субективна. Рядко виждам CV-та, които изглеждат съвсем хармонично и красиво – като изящна картина. Повечето са като грозновата драсканица. Несъразмерни полета отляво и отдясно, отгоре и отдолу, лошо подбрани шрифтове. Човек като види добра картина, автоматично задържа поглед върху нея, дори да не е професионален художник. Чувал съм, че директорите по човешки ресурси прекарват средно по 7 секунди върху всяко CV и допускам, че е вярно. И на мен ми стигат 7 секунди, както добрият ортопед за няколко мига ще каже по рентгеновата снимка, че кракът е счупен. Средно 7 секунди означава 3 секунди за боклука,

който полита към коша, а 15 секунди за шампиона, който после е поканен на интервю. Да, светът не е справедлив, но проблемът е в нашите телевизори.

Трети проблем: Съдържанието не впечатлява

Не се разбира кратко и ясно кандидатът какво е учил и работил. С какво се занимават неизвестните му работодатели, какво е правил той там. Или има огромно количество информация на много страници, която никой няма да прочете, или няма никаква информация.

Четвърти проблем: Целият формат е „европейски буламач“

Не претендирам за пълно авторство върху горното словосъчетание. Преди няколко години вдигнах телефона на Жени Георгиева, един от водещите специалисти и директори по човешки ресурси в българския корпоративен сектор, за да я попитам дали като мен предпочита американската школа за писане на CV или т.нар. европейски формат. Отговорът ѝ беше: „Моля те, не ми говори за тоя европейски буламач“.

Който ме познава, знае, че не съм евроскептик. Не казвам, че Европа е лош континент, тук темата е съвсем друга. Европа може да е водеща марка например в изобразителното изкуство, в автомобилите или в класическата музика, но не и в спорта CV. Някой някога е измислил един уж унифициран формат на автобиография, кръстил го е „Европейски формат на автобиография“ или Europass и очаква, че заради този етикет трябва да му се кланяме като на египетско божество.

Като резултат цяло поколение европейски студенти си сваля темплейта от интернет, напълва го с каквото и да е и готово. Нали рамката на картината е „европейска“, значи си е истински шедьовър.

За да бъдем справедливи, трябва да призная, че ако се състезаваме с американците по световна история, по владеене на езици или по художествена гимнастика, ще ги бием 10:0. Но това би било материал за книгата „Обща култура или не?“. Тук обаче говорим за умения за кариерно развитие, където американците са водещи.

Какви са проблемите на европейския формат според мен:

- Той предполага автобиографията да е излишно дълга. Виждал съм екземпляри от 3 до 7 страници. Спомнете си средно 7-те секунди, които HR-ите прекарват върху нея. Кой ще чете няколко страници? Според мен оптимумът е **ЕДНА** прилично запълнена страница. Забелязахте ли, че току-що прочетохте единствената дума в цялата книга, която е с главни удебелени букви и е подчертана. Значи е важна. Прочетете я отново: **ЕДНА** прилично запълнена страница.
- Информацията е неефективно подредена. Пробвайте да намерите името на работодателите и на университетите някъде в средата на текста и да видим за колко секунди ще успеете. В американския формат тези решаващи думи са отгоре, с главни удебелени букви и се виждат незабавно. Едно е да ми извадят очите **STANFORD**

UNIVERSITY и **GENERAL MOTORS**, а друго е да се боря с текста и нищо да не видя.

- Указателните заглавия в лявото поле заемат почти 50% от цялата автобиография. Излишен лукс, никому ненужен.
- Някакви сложни таблици, показващи езикови умения, разбити в категории: говорене, писане, разбиране и четене. За всеки език – различна оценка за всяка категория. А кой ги дава тези оценки? Отдолу – легенда кое какво означава. Общо 1/3 от страницата. Буламач. Какво не им е ясно на думите: Native Bulgarian, Fluent English, Intermediate German, Basic Spanish?
- Цялото усещане е за грозота, бюрокрация, клишираност.

Резултат: Като цитат от една песен на Shania Twain: Not impressing me much (Не ме впечатляваш особено).

Съвети – как да изработим добро CV?

Целта на тази книга не е да се занимава с технически въпроси. Специално за писането на биографии има много подробна световна литература, която днешните студенти могат лесно да намерят. Но ето моите кратки препоръки:

1. Първо, изберете правилния формат. Ако кандидатствате за някаква позиция в Европейската комисия и изрично изискват египетски, пардон, „европейски формат“, направете такъв, независимо че на автора на тази книга не му харесва. Ако кандидатствате за работа в мултинационална компания, в Щатите или в модерна българска фирма, пробвайте с американски формат.

2. Намерете добри мостри и следвайте добри примери. В тази книга представям два положителни и един отрицателен пример. Също така посъветвайте се с добри експерти по темата, а те в България изобщо не са много.
3. **Независимо какъв е форматът, бъдете безкрайно прецизни във всяка дума, всеки интервал, всеки препинателен знак, всяка главна/малка буква, всеки дребен детайл и всеки квадратен милиметър. Щом ви казвам, че средният брой грешки в едно CV е 100, значи и във вашето вероятно ще има десетки недоглеждания.** Това е неприемливо и показва несерioзност и неуважение към себе си. Навремето като млад министър на икономиката видях едно CV със само 20 грешки и взех момичето в министерството, за да помага в програмата „Българската мечта“.
4. Горещо препоръчвам да сведете биографията си до една страница. Дори и нея никой няма да прочете, но поне може да я обхване с един поглед. В първия ми американски университет уважаван професор на 60 години със забележителен професионален опит каза на студентите: „Аз съм бил СЕО на толкова компании и имам биография от една страница. Какво изобщо можете да ми кажете за себе си на 23-годишна възраст, че да ме карате да чета вашите 2-3 страници?“
5. Изработете CV-то си така, че да изглежда красиво и хармонично. Като го види някой, да го хареса незабавно. Това е комбинация от геометрия, шрифт и много други детайли. На мен визуално ми харесва една на сто биографии. Последната, която запомних, получих преди цели две години.

6. Булетите, изброяващи какво сте правили в съответната компания, трябва да започват с активни глаголи в минало време: developed, researched, analyzed, built, managed... Гледайте да не се повтарят.
7. Ще се налага да изпращате CV-то като файл. Заглавието на файла също има значение. Препоръчвам нещо като “Presiyan-Kovachev-CV.docx”. Получателят на вашето CV вероятно получава стотици такива и ги класира във фолдъри/папки. Ако от името на файла не може да разбере чий е този документ, шансовете ви за успех започват да се изпаряват. В последното CV, което получих, кандидатът беше сбъркал името си в заглавието. Все едно Джон Гришам да обърка името си върху корицата на новия си бестселър.

По-долу в Примери 1 и 2 показвам истински CV-та със съгласието на съответните хора. Можете да заимствате идеи от тях. Размерът е доста свит, за да се запази оригиналното оформление от една страница.

Първото е на А. Ц. Хареса ми и се доближава до моята представа за добро CV. И то сигурно не е съвършено. На негово място бих намалил количеството на текста с 10%, защото последният вариант изглежда доста претрупан. Освен това е сбутал обменните си програми като булети към основния си университет. Бих ги отделил като отделни университети – но явно не му е стигнало мястото. Също така бих му препоръчал на научи повече езици на високо ниво.

Второто е на Теодор Годоров. Изработи тази си биография под мой надзор, първоначалният вариант беше неадекватен според мен. Възможно е да е заимствал формата частично от CV-то на А. Ц. Не е казано, че всички добри CV-та трябва да приличат на тези. Картините на Леонардо и на Моне са много различни, което не им пречи да са шедьоври.

Дълго мислих как да постъпя с негативен пример. Можеше да завърша книгата без такъв. Друг вариант беше да „измисля“ едно нереално CV, в което да допусна нарочно всякакви възможни грешки и да ги опиша. Но нямаше да бъде автентично и можех да бъда упрекнат, че преувеличавам размера на проблема в реалния живот. Едно е по телевизията да покажат истински фрапантни грешки от кандидат-студентските изпити в стил „Ханко Брат“ вместо Хан Кубрат, а друго е журналистът да измисли несъществуващи грешки и престо-рено да ги коментира.

Накрая прецених, първо, че е добре да има отрицателен пример, за да е полезен на читателите, когато изготвят бъдещата си автобиография. Второ, предпочетох да използвам съвсем истинско CV на човек, който е кандидатствал за работа при нас – ще го видите в Пример 3. Променил съм имената и част от детайлите, за да не може човекът да бъде идентифициран лесно. Ако „Иван Иванов Иванов“ се разпознае в тази книга, ще го помоля да не ми се сърди. Най-добре е с усмивка да си напише съвсем ново CV. Опитах да сложа кръгче до всяка грешка, която забелязах. Вие може да намерите още грешки.

Пример 1: Истинско CV, което ми хареса, с инициали*

A . T .

a.t@kcl.ac.uk | 2 Angel Lane, London, United Kingdom | Mobile (UK): +44 7 895 xxx xxx

EDUCATION

Sept 2017 – August 2018	IMPERIAL COLLEGE BUSINESS SCHOOL <i>Master of Science Finance and Accounting</i> <ul style="list-style-type: none"> • Clubs & Societies: FinTech; Private Equity & Venture Capital; and Entrepreneurship • Coursework: Advanced Corporate Finance; Applied Econometrics; Fundamentals of Derivatives; Investment and Portfolio Management; Private Equity & Venture Capital; and Topics in FinTech Innovation	London, United Kingdom
Sept 2014 – July 2017	KING'S COLLEGE LONDON <i>Bachelor of Science Economics and Management</i> <ul style="list-style-type: none"> • Grade: First Class Honours • Exchange Student at University of Toronto on a full merit-based scholarship taking courses in Economics & Finance • Summer Scholar at National University of Singapore on a full scholarship studying Japanese Language & Japanese Studies • Dissertation on "Brexit and its Impact on International Financial Markets and Currencies" where I proved safe haven currency status of the Japanese Yen and Swiss Franc using event study analysis • Awards: King's Leadership Award and King's Global Experience Award	London, United Kingdom

EXPERIENCE

Jan 2017 – Present	DYNE <i>Co-Founder & Chief Executive Officer</i> FoodTech startup that increases table turnover for exclusive restaurants <ul style="list-style-type: none"> • One of the 20 ventures selected to receive £30,000 worth of support as part of the King's20 accelerator programme • Awarded as a finalist in the Idea Factory competition by Margaret Mountford in the House of Lords • Awarded the King's Enterprise Award by the principal of King's College London	London, United Kingdom
June – Sept 2017	SCOTIABANK <i>Summer Analyst, Fixed Income Sales & Trading and Prime Brokerage</i> <ul style="list-style-type: none"> • Shadowed the RPI Swaps, UK Inflation-linked Gilts, SSA Bonds, and UK Gilt Repo Sales and Trading desks • Built a model that fetched daily live and historical data for the G-spreads and Z-spreads of 142 supranational and agency bonds in order to generate trade ideas • Produced morning meeting minutes and calculated the daily P&L for the Repo Sales and Trading desk	London, United Kingdom
Aug 2015	EXPAT CAPITAL <i>Summer Analyst, Asset Management</i> Largest independent asset management company in Bulgaria with over €40m AUM <ul style="list-style-type: none"> • Researched and analysed potentially attractive US, European and Emerging Market equities using both macroeconomic theory and relative valuation models • Selected stocks were included in some of the company's mutual funds which registered a +16% annual return • Produced summarized financial news reports from major media (Bloomberg, FT) which assisted the fund managers in the portfolio construction process	Sofia, Bulgaria
April 2015	BARCLAYS <i>Spring Intern, Front Office</i> <ul style="list-style-type: none"> • Selected as one of the 100 out of 2,700 candidates • Engaged in numerous group activities and presentations regarding the different Front Office divisions such as Corporate Finance, Sales & Trading, Research, Wealth and Investment Management • Shadowed the Convertible Bonds desk (highest market share in Europe), as well as the Rates Sales and Trading desks • Led a team of 6 to research and present to managing directors the impact of technology on the banking sector	London, United Kingdom
July – Aug 2014	ALLIANZ <i>Summer Analyst, Insurance</i> <ul style="list-style-type: none"> • Implemented a cold-calling system which doubled the success rate of arranging meetings for all interns • Advised diverse stakeholders on how to increase their net profit margins by utilizing Allianz's financial solutions during business meetings (pitched products to an Austrian engineering firm which ended up becoming a client) • Researched each corporate client in order to suggest which financial strategy in terms of fixed income, absolute return and emerging markets would develop their investment portfolios the most	Sofia, Bulgaria

SKILLS & INTERESTS

Languages	Bulgarian (native); English (fluent); German (intermediate); Russian & Japanese (basic)
Societies	King's Asset Management Society – Co-Founder & Director of Corporate Relations
Technical	Microsoft Office (advanced); Bloomberg Terminal, Capital IQ, FactSet & SPSS (intermediate)
Interests	Football, electronic dance music, world travelling, entrepreneurship & innovation

Пример 2: Истинско CV, което ми хареса, с истинско име

Theodor Todorov

theodor.todorov@hotmail.com | Place of Birth: Oslo, Norway
Date of Birth: 30/04/1990 | Mobile (+358) 40 51 51 544 (Finland)
r.d. Kaivopuisto, str. Kallioliinantie 16 C 12, 00140 Helsinki, Finland

EXPERIENCE

EUROPEAN TRADE HOUSE (Helsinki, Finland) <http://euth.fi/>
Sales & Marketing Manager

06/09/2013 – Present

- Significant experience in ICT, primarily specialized in selling and marketing computer hardware systems and enterprise software products. Worked closely together with our team of developers, sourced and procured a number of projects for creating applications and websites on various platforms
- Used a file hosting program to browse, view, synchronize and organize files stored on the cloud storage. Assisted the current enterprises to build tools for database development and systems for middle-tier software, ERP, CRM and SCM software
- Transferred the secrets of sales and account management to others, evaluated and engaged suppliers to acquire goods and services for progress, efficiency and cost reduction

MONEYGRAM INTERNATIONAL (Sofia, Bulgaria) <http://www.moneygram.com/>

11/04/2011 – 22/08/2013

Money Transfer Specialist

- Served and communicated with English and German-speaking users. Satisfied wide-range needs for consumers, corporate clients, company representatives, financial institutions, banks and global units via telephone and email
- Operated with real virtual currency, analyzed client/agent requirements and transaction processing demands. Evaluated, managed and approved payments through their accounts
- Corresponded internally/externally with foreign associates, international departments and gained additional backup from USA, UK, Switzerland, Austria, Germany and Italy

EDUCATION

UNIVERSITY OF NATIONAL AND WORLD ECONOMY (Sofia, Bulgaria)

21/09/2009 – 02/07/2013

- Bachelor's degree in International Economic Relations
- Bachelor's thesis: Economic and Political Situation of Bulgaria after Affiliation in the EU
- Relevant courses: Global Business Operations, Internal Market of EU, International Trade and Marketing, Conjunction and Prognosis of Markets, Corporate and International Finances, Global Financial Management and Accounting, Business English, Business German
- Completed tasks and projects:
  - Business scenario on creating a website entering the market in Finland with potential to cover all of Scandinavia
  - Creation of a feasible business plan for exporting national fast moving consuming goods in particular to Finland
  - Company "X" importing luxurious automobiles from USA to Bulgaria on a cargo vessel. During the start-up, the team focused on the entrepreneurial approach in team work, researching and understanding legal requirements and regulations

SKILLS AND INTERESTS

- Software: MS Windows, MS Office, Mac OS, iOS, Cloud, Linux, Oracle Solaris, Adobe Photoshop, Adobe Acrobat Pro, Android, Opera, SaaS Platforms, IoT
- Hardware: ICT Hardware, PC Hardware, Broadband Connections, Switches, Hubs, Routers, Network Applications, Printers/Scanners, Smartphones, Servers, Adapters, External/Internal Appliances, Tablets
- Languages: Bulgarian (native), English (fluent), German (fluent), Finnish (moderate), Russian (moderate)
- Interests: reading, technology, innovation, basketball
- Psychology: assertiveness, motivation, self-esteem, organized, effective, multitasker
- Rotaract Helsinki: preparing, working on humanitarian and charity events

PERSONAL VIDEO & LINKEDIN

- <https://www.youtube.com/watch?v=bK4IBJAWsLI>
- <https://www.linkedin.com/in/theodor-todorov-36415791>

Пример 3: Истинско CV със заличени данни и променено име и детайли, което НЕ ми хареса

АВТОБИОГРАФИЯ

Лична информация

Собствено им/ Фамилия
Телефон
E-mail
Националност
В момента живее в
Дата на раждане

Пол
Предпочитана длъжност

Трудов стаж

Дати

Заемана длъжност или позиция
Основни дейности и отговорности

Име на работодателя
Населено място
Вид на дейността или сферата на работа

Дати

Заемана длъжност или позиция
Основни дейности и отговорности

Име на работодателя
Населено място
Вид на дейността или сферата на работа

Дати

Заемана длъжност или позиция
Основни дейности и отговорности

Име на работодателя

ИВАН ИВАНОВ ИВАНОВ

- 0888123456
- vanyoi@abv.bg
- Българско
- София/България
- 01.02.1976

Мъж

Финансист, главен счетоводител, зам. гл. счетоводител

19 години, в това число като главен счетоводител - 6 г.

Април 2012 - до момента

ГЛАВЕН СЧЕТОВОДИТЕЛ

- организиране на цялостната счетоводна дейност на фирмата, ръководене и контрол на оперативни счетоводители, осчетоводяване на заплати, инвестиции ДМА и НДМА, лизинги
- ,комисионни, резерви, съзастраховане
- .Изготвяне и подписване на ГФО, ежемесечни справки за КФН, БНБ, НАП. Изготвяне на ежемесечни справки за ръководството.

СОФИЯ - ЗДРАВНООСИГУРЯВАНЕ ЗЕАД

София
Застраховане

Август 2014 - Декември 2015

ГЛАВЕН СЧЕТОВОДИТЕЛ - по заместване

- организиране на цялостната счетоводна дейност на фирмата, ръководене и контрол на оперативни счетоводители, осчетоводяване на заплати, инвестиции, ДМА и НДМА, лизинги
- ,комисионни резерви, съзастраховане, презастраховане. Изготвяне и подписване на ГФО, ежемесечни справки за КФН, БНБ
- .НАП. Изготвяне на ежемесечни справки за ръководството.

СОФИЯ ЖИВОТ ЕАД

София
Застраховане

Януари 2010 - Юни 2012

ЕДИНСТВЕН СЧЕТОВОДИТЕЛ

- организиране на цялостната счетоводна дейност на фирмата, контакт с НАП - процедури по възстановяване на ДДС
- Хандбален клуб Марица ЕАД

Дати

Заемана длъжност или позиция
Име на работодателя
Населено място
Вид на дейността или сферата на работа

Дати

Заемана длъжност или позиция
Основни дейности и отговорности
Име на работодателя
Населено място
Вид на дейността или сферата на работа

Дати

Заемана длъжност или позиция
Име на работодателя
Населено място
Вид на дейността или сферата на работа

Дати

Заемана длъжност или позиция
Име на работодателя
Населено място
Вид на дейността или сферата на работа

Образование и обучение**Дати**

Наименование на придобитата квалификация
Основни предмети

Име и вид на обучаващата или образователната организация
Населено място
Ниво по националната класификация

Дати

Наименование на придобитата квалификация
Основни предмети/застъпени професионални умения

Име и вид на обучаващата или образователната организация

Населено място
Ниво по националната класификация

Юни 2008 - Март 2012

СЧЕТОВОДИТЕЛ
София ЗО ЕАД
София
Застраховане

Юни 2004 - Юни 2008

СЧЕТОВОДИТЕЛ
Счетоводител в търговско представителство на фирмата в РФ, гр. Москва
Алфа 70 АД
София
Търговско представителство

Декември 1999 - Юни 2003

СЧЕТОВОДИТЕЛ
Корекс транс ЕООД
София
Транспорт и логистика

Февруари 1998 - Май 1998

СЧЕТОВОДИТЕЛ
СТРОИТЕЛ АД
София
Архитектура и строителство

Януари 2003 - Март 2003
Бухгалтерски учет и аудит

Бухгалтерски учет и анализ хозяйственной деятельности
МОСКОВСКАЯ ШКОЛА ЭКОНОМИКИ
г. Москва, РФ
Преквалификация

Септември 1994 - Ноември 2000

ФИНАНСИ

ФИНАНСИ И КРЕДИТ - БАНКОВО ДЕЛО
Дипломна работа : Борсови стратегии при операции с деривати.
Оценка : Отличен / 6.00 /
Научен ръководител : Стоян Александров

УНСС

СОФИЯ
Магистър

Дати

Наименование на придобитата квалификация

Основни предмети/застъпени професионални умения

Име и вид на обучаващата или образователната организация
Населено място

Допълнителни курсове

Лични умения и компетенции

Чужди езици

Компютърни умения и компетенции

Управлявал хора
Свидетелство за управление на МПС

Желана заплата-нето

Допълнителна информация

Септември 1993 - Ноември 1998

Икономика и управление на социално културните дейности -профил Здравен мениджмънт
Икономика и управление на СКД- специалност Здравен мениджмънт
Дипломна работа : Системи на финансиране на здравеопазването в България-реформи при преход от бюдж. финансиране към здравно осигуряване
Оценка: Отличен /6.00/
Научен ръководител : Йордан Христовков

УНСС

СОФИЯ

2014 г.МСФО
2014 г.Застрахователно счетоводство -Висше училище по застраховане и финанси
2009г.ВЪТРЕШЕН ОДИТ-вътрешно фирмен курс проведен от Делойт за вътрешен одитор
2005г.Годишно счетоводно приключване - Учебен Център Спокон към УНСС
2003 г.ВМНУЦВТИ-Бухгалтерски учет програма 1С

	Разбиране	Говорене	Писане
Английски	Средно	Начално	Средно
Руски	Експерт	Експерт	Експерт

MS OFICCE
БИЗНЕС НАВИГАТОР
КОНТО
АЖУР Л
1С
Workflow
Гама конто

Да

В

Организиран ,коректен, изпълнителен, ефективен ,анализаторски умения, умения за работа в екип, контрол и делегиране на права.

Общи коментари по Пример 3

- Биографията е на 3 страници, които не бях прочел изцяло. Сега ги прочетох за целите на книгата. Продължавам да настоявам, че това количество информация може да се събере на 1 страница. Резултатът според мен ще е подобър, отколкото на 3 рехави страници.
- Не откривам никаква хармония и красота. Макар да има и много по-грозни примери.
- Имейл адресът не е сериозен и професионален.
- „Въздухът“ е много. Огромни бели полета. В същото време шрифтът в оригинала е дребен и се чете трудно – на долната граница на приемливото.
- В началото има огромна излишна дума „Автобиография“ (сякаш не знаем какво е това), а името е сбутано с малки букви отдолу.
- Лявата половина от страниците е заета с легенда – заглавия кое какво е.
- Снимката, която не виждате, не е подходяща. Не става дума, че човекът не е по-красив от Григор Димитров. Напротив, изглежда доста добре. Но снимката не е професионална, крива е и самоделна. Вероятно е селфи в коридора.
- Между параграфите, доколкото има такива, има 0, 1 и повече редове.
- Всяко работно място започва с датите. Имената на работодателите са някъде надолу и са изписани с малки или големи букви, с удебелен шрифт или не. Можем дълго да ги търсим. Всъщност, след като написах тези изречения, се замислих откъде докъде е информацията за един

работодател и къде започва следващият. Трудно е да се каже. Пробвайте и вие да разгадате и сравнете това с първите две CV-та.

- Същата е и ситуацията с учебните заведения. Знаете ли какво е МСФО? Първо помислих, че е име на училище – да речем Московски ... за финанси и одит. После реших, че трябва да е Международни стандарти за финансово отчетане. Разбирате, че полза от неясни съкращения няма.
- А ВМНУЦВТИ? Това вече май наистина е училище. Предполагам, че е „Всероссийский межотраслевой научно-учебный центр по вычислительной технике и информатике“. В кой град и на кой континент – не съм сигурен. Има повече от един.

Конкретно по текста

- „Собствено им/ Фамилия“ – Сбъркана дума, излишен интервал. Човекът обаче е изписал 3 имена.
- „Телефон 0888123456“ – Така се набира от България. Препоръчвам да се добави националният код, както и да се разбият цифрите на части (по тройки), за да се чете по-лесно: +359 888 123 456.
- „Националност – „Българско“ – Несъответствие по род.
- „01.02.1976“ – Еwentуално може да се добави „ г.“, макар че това е най-малкият проблем в това CV.
- Няколко десетки пропуснати интервали, излишни интервали или двойни интервали. Преброих 72 такива грешки.
- Грешни тиренца и тирета (това съм го описал в раздела за видовете грешки в CV). Броят е около 16. Всъщност в целия документ няма нито едно вярно тире.

- Излишни запетайки и точки. Препинателните знаци са сложени произволно, често залепени за следващата дума и дори в началото на следващия ред.
- Знакът „/“ е използван като скоби навсякъде. Така се правеше едно време, когато работехме с печатни машини. Според мен е добре да се използват стандартни кръгли скоби: „(“ и „)“.
- Цели параграфи започват с малка буква. Което не пречи по средата на параграфа да има изречения с главна буква. Тоест да не си помислите, че кандидатът е бил последователен с някакъв оригинален стил.
- Името на чуждестранното училище „МОСКОВСКАЯ ШКОЛА ЕКОНОМИКИ“ е изписано грешно. На руски се пише с „Э“. Приемливо ли е човек и името на университета си да не напише вярно в CV-то? Освен това е вероятно това да е известен факултет към Московския държавен университет (МГУ), т.е. именито училище. Но читателят как да разбере и да го оцени?
- Използва се „г.“ за съкращение на „град“. Така е на руски. Но цялото CV пък е на български.
- Да кажем, че повечето читатели ще разберат, че РФ е „Руска Федерация“. Но бих предпочел да изпишем или Русия, или цялото Руска Федерация.
- На руски думата „Бухгалтерски“ се пише с „й“ накрая. Иначе кандидатът казва, че владее руски на ниво „Експерт“. Всъщност тук не се заяждам за езика, а за прецизността и вниманието към детайла.
- Ако ще пишем на руски, програма се пише с двойно М.
- „Желана заплата-нето“ – грешно тире и липсващи интервали. Но и никакви цифри като отговор. Така че защо има изобщо такъв ред?

- „Организиран ,коректен, изпълнителен, ефективен ,анализаторски умения, умения за работа в екип, контрол и делегиране на права.“ – много грешни интервали. Но и цялото изречение е клише. На мен принципно не ми харесва да има самооценка на качествата от самия кандидат. Сякаш някой кандидат ще напише „аз не съм организиран и не съм коректен, нямам умения за работа в екип“.

Кандидатът иначе има сериозни достойнства

Иначе кандидатът сигурно не е лош човек. Магистърската му дипломна работа е на много сложна и авторитетна тема: „Борсови стратегии при операции с деривати“ с научен ръководител Стоян Александров, един от най-добрите преподаватели-финансисти и бивш министър. Другият научен ръководител е още едно голямо име в България – Йордан Христосков.

Но в написването на CV „Иван Иванов“ се е справил, както Димитър Бербатов и Луиш Фиго (през юни 2017 г. им беше страхотният бенефисен мач в София) биха се представили по тенис на маса. Това просто не е техният спорт.

Това не е най-лошото CV, което съм виждал

Тук не се срещат някои от типовете грешки и недостатъци, които съм описал по-горе. Подравняването по вертикала не е лошо. Няма много различни шрифтове и размери. Езиците са описани само на 3 реда, а не на 15.

7. Готови ли сме за интервю?

Тук също не ми е целта да изпадам технически детайли. За интервютата, както и за CV-тата, има написани много книги. Бих добавил няколко лични съвета:

- Не закъснявайте.
- Облечете се и изглеждайте добре – професионално и прилично. Мъжете – с костюм и вратовръзка. Жените – непредизвикателно.
- Бъдете отпочинали, концентрирани, в добра форма и висока енергия.
- Носете си няколко разпечатани CV-та на съответните езици (може би и български, и английски), за да не се налага разсеяният интервюиращ да ги търси в електронната поща и да ги разпечатва допълнително по време на интервюто.
- Бъдете усмихнати. Няма по-силно оръжие от усмивката. Българите масово не сме много усмихнати.
- Разучете предварително достатъчно за компанията и за конкретните хора, с които ще се срещате.
- Важен универсален трик: разпитайте интервюиращия с какво се занимава. Няма човек, който с удоволствие да не иска да разкаже за себе си.

„Никога няма да имаш втори шанс да направиш първо впечатление“. Практиката показва, че колкото човек е по-подготвен за съответното интервю, толкова по-добри резултати постига. Ясно е, че никой не се ражда научен. Опитът си казва думата. Отидете на 20 интервюта и следващите ще бъдат по-лесни и успешни. С всичко е така, нали?

8. Социални мрежи, e-mail адрес

Има хора, които за ролята на социалните мрежи биха написали цял роман. Повечето от тях са по-млади от мен. В тази книга по темата ще бъде много кратък – с няколко конкретни препоръки. Ясно е, че през XXI век работодателите, особено техните HR директори, щателно разучават кандидатите за работа и в социалните мрежи. Целите са няколко:

- Това е бърз начин на научат достатъчно за кандидата – за неговата биография, развитие, начин на живот, приоритети, приятелски кръг, професионални контакти.
- Част от кандидатите ще бъдат отсети заради неприлично поведение, непристойни снимки, лоша среда.

Препоръки за социалните мрежи

- Напишете името си на латиница така, както е в паспорта и/или както е според правилата за транслитерация – те са по-долу.
- Сложете професионално изглеждаща приветлива снимка.
- Нищо в профила да не звучи или изглежда нецензурно, неприлично.
- Facebook може би имате. Препоръчвам при търсене на работа да имате профил и в LinkedIn, която е сериозна мрежа за професионални контакти.
- Всичко в профилите ви, вкл. биографията в LinkedIn, трябва да бъде супер прецизно, без грешки. И актуализирано. Всичко, което коментирахме в раздела за CV, важи и тук.
- Имайте завършени пълнокръвни профили. LinkedIn профил без снимка, със снимка на кучето или общо с 2 реда информация повече ще попречи, отколкото ще помогне.

Е-mail адрес

Всеки сам избира и създава адреси. Може да изглежда, че изборът няма значение, но не е така. Чувал съм легенди, че много кандидати са отрязани заради непрофесионално звучащи адреси като: 1a@...; sneja_folka@...; petioi@...; letja6tokilim4e@...; goshkata123456@...; super_killer_master@... Мисля, че схванахте идеята.

Професионално звучащият адрес според мен би съдържал имената на човека: presijan.kovachev@...

Ако нямате рядко и уникално име като Пресиян Ковачев, а сте Иван Иванов, нещата стават трудни, защото вашите адаши отдавна са заели всички добри комбинации. ivan.karamfilov.ivanov@... е вярно, но е дълго и трудно за написване, особено за чужденците. ivan.k.ivanov@... е малко по-лесно, обаче ако е свободно. ivan.ivanov.1995@... е възможност, ако сте роден през 1995 г. Трябва да помислите и решите кой вариант ви върши най-добра работа. Но кой иска да вземе на работа wanka_pornoto@...?

Правилата за транслитерация

Всеки може да избере как да бъде изписано името му на латиница в паспорта. Желателно е да има последователност на това изписване и в адреса на електронната поща, и в профилите в социалните мрежи. Не е добра идея по паспорт да сме Nikolay/Petya, адресът ни да е nikolai@.../petia@..., във Facebook да сме Nickolay/Petq, а в LinkedIn – Nicolaj/Petja. Това според мен означава несериозност и липса на внимание към детайлите.

Ако не сте специалисти по транслитерацията, ето българската азбука в транслитериран вариант на латиница:

A, B, V, G, D, E, ZH, Z, I, Y, K, L, M, N, O, P, R, S, T, U, F, H, TS, CH, SH, SHT, A, Y, YU, YA.

Изключения:

- България се пише *Vulgaria* заради широкото международно използване на тази „марка“
- В края на думата „ия“ се пише “ia” (*Sofia, Maria, Bulgaria*) – особено при съществителните имена.

Използвайте правилата за транслитерация при изписване на адреси, географски наименования, имена на български исторически личности или обикновени думи, ако трябва да бъдат на латиница. Имената на чужденци пък трябва да се изписват, както са на оригиналния език: *George Washington*, а не нещо като *Dzhordzh Vashington*.

9. Кариерата започва рано и се развива цял живот

„И най-дългият път започва с първата крачка.“

Китайска поговорка

Човек изпълнява различни роли във всички възрасти

Ако читателят на тази книга е в 10 клас и реши да използва пълноценно съветите в нея, нещата ще му станат ясни отрано. Ако е студент в 1 курс, все още не е изгървал много. Ако е в 4 курс, ще му се наложи да навакса някои пропуски. Ако е завършил преди няколко години, пак може да следва основните принципи в книгата. Дори хората над моята възраст има много какво да усъвършенстват в живота си. Ето примери:

- човек може да учи нови езици цял живот
- може да осъвременява уменията си по информационни технологии всяка година
- може да сменя работа веднъж на всеки няколко години. Това означава отново изготвяне на актуално CV, явяване на интервюта, създаване на професионални контакти.

Човек също така изпълнява различни роли в своя живот. Първо е ученик, после студент. След това може да работи в някаква организация като служител/работник. Или да стане предприемач и работодател. Може да се явява на интервюта или той самият да интервюира други кандидати. Да преподава или да учи на всякаква възраст. Да бъде родител, приятел, колега. В този смисъл идеите на тази книга могат да са полезни на хора от всякаква възраст и в различни житейски роли.

Как е било едно време?

Преди 30 години бързата кариера е била възможна, но не типична. По-скоро повечето хора са се развивали постепенно, натрупвайки опит и качвайки се нагоре по стълбицата. Достигали са върха на кариерата си към нейния край. Да, сигурно е имало и достатъчно изключения.

Какво се промени по света след 90-те години?

Днес кариерата е много повече меритокрация (т.е. според заслуги и възможности), а не бюрокрация – струва ми се, по целия свят. Дотком (интернет) бумът преди 2000 г. създава голям брой съвсем млади милионери и дори милиардери без костюми. Дерегулацията на финансовите услуги в САЩ и Великобритания довежда до много иновации и в инвестиционната индустрия. От това се възползват млади хора със свежи мозъци. Развитието на технологиите се ускорява. Хората, завършили университети преди 20 г. (като мен), вече не са в час с новите тенденции. След тях идва мощна и амбицирана „бодра смяна“. Появяват се много нови професии, непознати преди това. Днес повече млади хора са на високи позиции, отколкото преди.

Колко рано трябва човек да планира кариерата си?

Колкото по-рано, толкова по-добре. Според мен още от ученическите години, например от 10 клас. Нормално е много от учениците да не знаят какво точно искат да учат и да изберат посоката 1–2 години преди края на гимназията. Когато говоря с ученици, им задавам един основен въпрос: „Математик ли си по душа или не?“ Около половината специал-

ности в университетите са базирани на математиката, така че този въпрос разделя учениците на две групи. Може да не съм прав и не съм професионален педагог, но вярвам, че въпросът е поне частично адекватен. Много от учениците са добри по математика и със сигурност не биха кандидатствали с литература. Други са точно обратното. Ако някои са еднакво гениални и по двете – браво! Но пак е по-добре да изберат една от двете писти.

През последните година-две в нашия екип сме имали петима ученици в гимназията за стажанти. През настоящата очакваме още трима. Какви са ми впечатленията? Чудесни. Умни и амбициозни деца, жадни да учат и да намерят модели за подражание. Няма по-голямо удовлетворение от това тези момчета и момичета да кажат на младите ни колеги: „Някой ден искам да стана като вас!“

Според мен подобни кратки стажове биха могли да помогнат на учениците да осъзнаят дали съответната професия е адекватна за тях или не. Също така ще ги направи по-интересни кандидати за бъдещите им университети. Ще ги подготви за следващите им вече студентски стажове. Успехът води до нови успехи.

Езиците се учат отрано. Компютрите също

Идеята е ясна.

Два хипотетични сценария за кариерно развитие

С голяма доза пристрастност ще разиграя два почти максималистични плана за действие на двама бъдещи победители в две различни професии. Може да ви звучи прекалено амбициозно, но за мен не е. България е пълна с много таланти, с които би се гордяла всяка друга нация.

Дано забележите, че хипотетичните ни герои изобщо не са свръхестествени. Дори почти в нищо не са най-добрите. Важното е обаче, че в изборите, които правят, са последователни и решенията им са логични. Все едно са прочели тази книга предварително и всичко са изпълнили, както трябва.

Хипотетичен сценарий 1: Георги от Американския колеж, бъдещ финансист

- На 15-годишна възраст владее отлично английски – нали е в Американския колеж (една от най-добрите гимназии в България).
- Вече е учил малко испански, но сега решава, че езиците са приоритет. До 12 клас вдига нивото на испанския до В2 – много добро, но не отлично.
- Явява се на състезания по математика. Там учениците от СМГ и другите математически гимназии са малко по-добри, но това не е трагедия.
- Участва в Клуба по дебати, както и е активист в Бизнес-клуба на колежа.
- След 10 клас прекарва 2 седмици като неплатен стажант в Центъра за изследване на демокрацията или в Института за пазарна икономика, където са го препоръчали неговите родители с връзки. Пардон, с нетуъркинг. 😊 Добро начало.
- В 11 клас набляга на благотворителност, защото знае, че това се цени високо от университетите в САЩ. Организира fundraising за лечение в чужбина на дете от друго училище и успява да помогне.
- След 11 клас се записва на едномесечно лятно училище в Токио, където научава бегъл японски и изкачва вулкана Фуджи. Посещава за няколко дни и научната лаборатория на приятел на баща си, където се опитва да попие как работят японците.
- През целия 12 клас се концентрира върху кандидатстудентската кампания. Кандидатства в добри университети в САЩ, част от които от Ivy League, както и в един-два

британски за всеки случай. Не го приемат в най-добрите, но все пак получава частична стипендия плюс студентски заеми за Vassar College, щата Ню Йорк, извън Манхатън. При избора на университет държи на два критерия: добра програма по икономика и финанси и добри обменни програми с множество водещи училища по света.

- Още от първия месец започва да планира обменните програми. Повечето студенти не отиват никъде, а някои го правят в трети и четвърти курс. Той обаче настоява да отиде още от втори курс, и то на два различни континента. Принуждават го да вземе повече курсове – 5 или 6 вместо стандартните 4 на семестър, за да компенсира по-дългото отсъствие. Дребна работа за възпитаник на Американския колеж.
- Японският език е красив, но Георги преценява, че китайският ще е по-ценен през 21 век. Затова решава да запише като втора подспециалност (minor) Asian Studies с концентрация върху китайски език.
- Третия семестър прекарва в Буенос Айрес, Аржентина и учи всичко на испански. По-точно на местния силен диалект, който в началото малко го шокира. Особено звукът Ж, който произнасят вместо Й. Спомнете си за испанския от гимназията, който сега се подобрява още и вече ще го смятаме за fluent, макар с известни резерви.
- Четвъртият семестър се озовава в Сингапур. Предпочитал е Хонконг или Шанхай, но няма късмет заради големия наплив на американски студенти от много университети. Пак не е лошо. В Сингапур също говорят мандарин, който Георги е започнал да учи от първи курс. Обучението все пак е на английски, споко.

- Да не забравим за стажовете. Георги от самото начало е знаел какво трябва да прави. След първи курс е пробвал да се озове на Уолстрийт, но това е трудна работа. Затова следва План Б, исках да кажа План БГ. Връща се през лятото в България, където прекарва шест седмици или в Райфайзенбанк, или в PriceWaterhouseCoopers. Все международно разпознаваеми корпорации. Малко плаж на Слънчев бряг и после към Буенос Айрес.
- Висшият пилотаж, описан в раздела за стажове в чужбина, предполага да се пробва в Аржентина. Както и очаква, там не се учи много. В сравнение с университетите в САЩ всичко друго е ала-бала. Преценява, че може да отдели 15 или дори 25 часа за работа. Платена? Едва ли, а и аржентинските заплати не са като нюйоркските. Щом иска да става финансист, значи целта е банка, и то международна. Моли професора си от САЩ за съдействие и препоръка. Оказва се, че той е преподавал и работил в Сао Пауло в Бразилия и има контакти в Южна Америка. Успява да препоръча Георги за парт-тайм неплатен стаж в Deutsche Bank. Дори и за такъв стаж минава през три кръга интервюта и успява. Вземат го в Equity Research и помага в анализирането на аржентински и чилийски акции.
- В Сингапур вече е гърмян заек и много напред с материала. Има два варианта: да продължи като вътрешен трансфер в тамошния офис на Deutsche Bank, което е лесно след успеха в Аржентина, или да се премести в Bank of Singapore. През последните години много европейци, вкл. от Източна Европа, си прехвърлят част от инвестициите

в Азия. Затова частното банкиране в Азия процъфтява. Георги е по-склонен да избере Private Banking Division на Bank of Singapore.

- Да не забравим, един от курсовете в Сингапур е следващото ниво на китайски език. Макар че заради работата в банката напредъкът е недостатъчен.
- Завръща се в университета в САЩ, където цяла година не е виждал своите състуденти. Повечето не са направили кой-знае какво за този период. Нищо подобно на глобалните постижения на Георги. Кога ще ги настигнем американците ли? Ами че те отдавна не са му критерий! Вече не се прави на скромни.
- През трети курс Георги набляга върху ученето в университета, защото има да наваксва. Здравео финанси, икономика и китайски.
- Голямата цел е най-после летен стаж там, където трябва – на Уолстрийт. Какви са му шансовете? Трудно е да се каже. Но според мен имената на три прилични университета на три континента + три известни работодателя + три езика (има предвид испански, български и китайски – английският в САЩ не се брои) означават вероятен успех. Мечтата е тримесечен стаж в Goldman Sachs. Да, ама не – чичо ти да не е Steven Mnuchin? Провървява му в по-малко известна, но много успешна компания, Global X. Оказва се, че това е един от новите оператори на борсово търгувани фондове (ETF) по целия свят. Със своите три езика и опит на различни континенти математикът Георги е отличен кадър за Global Emerging Markets Equities. С щедро заплащане този път.

- В четвърти курс нов приоритет са изпитите за CFA (сертифициран финансов аналитик). Записва се за първо ниво през декември. Ако успее, ще кара второ ниво през юни.
- Каквото и да стане с Георги оттук нататък, все ще е добре. Планетата е негова. Защо ли? Защото е направил всичко по учебник. Без да е постигнал максималното. По всички показатели има и по-добри от него, вкл. много българи.

Моето любимо продължение на тази история е следното. Георги решава да се върне в София, защото там го чака гаджето Мария. В София разходите за живот са ниски, данъците са фантастични, а и с новата политика на американския президент кариерата в Ню Йорк става по-трудна за чужденци. Георги кандидатства за работа в Експат Капитал и ще управлява два от новите борсово търгувани фондове за Китай и за Бразилия. Току-виж Global X дошъл и изкупил своя БГ конкурент. Или обратното...

Хипотетичен сценарий 2: Мария от Немската гимназия в Пловдив, бъдещ юрист

Като в романтичен роман, Мария е последното гадже на Георги от предния сценарий. След няколко години „международен портфолио мениджмънт“ на различните континенти, Георги случайно среща Мария по време на конференция на Международната търговска камара в Сингапур. Бързо се убеждава в добрите качества на българските юристи, което изиграва решаваща роля в решението му да се върне да работи в София. Историята на Мария от Пловдив е съвсем различна.

- Учила е английски още от детската градина. Решава да отиде в пловдивската Немска гимназия, за да научи още един полезен език. Учила е и няколко години френски, но не достига нивото на своите родители.
- От гимназията на два пъти я изпращат на обмен в Германия, където живее при немски семейства и посещава тамошните училища.
- Тъй като литературата ѝ е най-силна, приета е в специалност право в Софийския университет.
- Още в първи курс вижда, че се справя лесно със следването и ѝ остава доста време за други занимания. Решава да запише паралелно втора специалност в СУ, за да бъде още „по-конвертируема“. Колебае се между европеистика и международни отношения – избира едно от двете.
- По програмата Erasmus може да реши къде да отиде. Германия е вече попрочетена книга, затова избира един семестър в Брюксел с обучение на английски и малко на френски.
- Знае, че стажовете са важни. След първи курс работи (не знаем дали е със или без заплащане) в Георгиев,

Тодоров и Ко – една от най-силните адвокатски кантори в София. След втори курс сменя посоката и има летен стаж в юридическия отдел на водещ мобилен оператор, Теленор. Така се докосва до друг сектор от икономиката. След семестъра в Брюксел логично кандидатства за стаж в Европейската комисия, но не успява. Но точно тогава са изборите за Европейски парламент. Участва като доброволец в кампанията на Сергей Станишев, бивш премиер, който е преизбран за шеф на ПЕС – голям успех за който и да е българин. Интересно, никой не я пита за коя партия гласува. След това прекарва един месец в Европейския парламент като сътрудник на една от другите политически фракции – Европейската народна партия.

- През последната година от следването решава, че вече може по-сериозно да работи. Кандидатства за работа на частично работно време в Софарма. Но Огнян Донев ѝ предлага да бъде административен сътрудник в Международната търговска камара (ICC, International Chamber of Commerce). По тази линия отива на Годишната конференция в Сингапур. На приема се засича с Георги и това се оказва най-важната конференция в техния живот досега.
- След дипломирането си по право Мария получава няколко предложения. Малко неочаквано за самата себе си избира една по-нова, но бързорастяща адвокатска кантора Станков, Тодоров, Хинков и Спасов. Привлича я работата с млади динамични хора. Амбицията ѝ е до 7–10 години да стане партньор във фирмата.
- Тъй като нещата с Георги стават сериозни, а той има желание да работи в Ню Йорк, Мария планира да завърши LLM, едногодишна магистърска програма по право

в САЩ. Даже проучва университети в Манхатън. Но Георги я изненадва със завръщането си в София, така че този план вече не е актуален...

Има много по-добри реално случили се сценарии

Тук всеки читател може да добави историите на своите приятели или роднини. Някои от тях са постигнали много повече от Мария и Георги. Всеки може да се учи от грешките – свои и чужди, както и от успехите – свои и чужди.

10. Роля на професионалните контакти. Networking

В годините на соца се говореше, че работа и други облаги се намираха предимно чрез връзки. Това може да е било вярно или не, но със сигурност за връзките и до днес се говори в негативен смисъл. В САЩ се твърди, че 2/3 от работните места се получават чрез т.нар. networking, т.е. чрез изграждане на мрежа от професионални контакти. Интересно, в отношението към тази тема в Америка не открих негативизъм, а позитивизъм. Тук имам два коментара. Първо, американското общество е по-позитивно и хората са по-склонни да вярват в бъдещето. Ние сме по-недоверчиви и повече мрънкаме. Второ, човек трябва да си избере между два варианта на поведение: а) да приема не много справедливия свят такъв, какъвто е, и да го използва за своя успех, или б) да не се бори, а да се оплаква, че работа няма и да обвинява Вселената за това. „На Сърдитко Петко – празна му торбата.“

Смисълът на двата термина ми се струва ако не съвсем еднакъв, то поне доста подобен: познаваш важни хора, които ти удрят едно рамо и така си намираш работа. Според мен има и разлика между двете явления. При соца процесът е бил предимно административен. Имаш тапия, отговаряш формално на условията и решават да те назначат, особено ако някой се обади. После шансът да те уволнят, защото си посредствен, не е висок. При пазарната икономика обаче процесът е по-малко административен и повече въпрос на конкурс и състезание. Да, ако вуйчо ти е Уорън Бъфет, банките сигурно ще се надпреварват да те интервюират. Е, няма

да кажат, че си връзкаря, а ще оценят по достойнство, че си високообразован и амбициозен. Но в повечето случаи работодателите все пак подбират кандидатите според личните им качества – и ги задържат/освобождават според личното им представяне и работа.

Какво е networking?

По тази тема също има много специализирана литература. В моите представи нетуъркинг е дълъг и съзнателно планиран процес, в който студентът (или друг кандидат, търсещ работа) намира възможности за познанство с важни хора от съответния бранш. Не става дума за това, че тези хора още тази седмица ще му предложат работа просто ей така, защото са пътували заедно в самолета. Нетуъркингът трябва да се разглежда в динамика.

Ако целта ви е главна роля във филм, полезно ли е да се движите години наред в артистичните среди или е най-добре да си стоите вкъщи? Очевидно е, че лични познанства с водещи артисти, режисьори и продуценти не пречат на успеха, а могат само да помогнат. Авторитетите в съответната област могат да споделят подходяща информация (тази година стартират няколко филма на историческа тематика и се търсят кандидати за определени роли), да помогнат за нови полезни контакти (другата седмица в София пристига важна клечка от Холивуд и ще организира кастинг за ролята на Крум Влад в „Хари Потър“), да дадат ценни съвети за поведение.

Присъствието в съответните професионални среди помага и в по-общ план. Наблюдавайте кои и какви са хората там,

как се обличат, как се държат, за какво говорят, какво харесват. Постепенно свикват с тази обстановка и започват да приличат на тях. Самочувствието ви също се променя. Не трябва да забравяме, че директорите или собствениците на компаниите, към които се стремим, не са безчувствени работи, а са живи хора със своите емоции и ценности. Те са ходили някъде на училище и в университет, членуват в професионални асоциации и клубове, имат интереси и социална среда. Съзнателно или не, те също харесват индивиди, подобни на себе си. За добро или лошо, децата и племенниците на техните партньори, клиенти, колеги имат по-голям шанс за интервю от студентите, които прекарват повече време в бара, отколкото за нетуъркинг.

Не зная дали повечето работодатели са като мен, но предполагам, че имам своите сантименти:

- Не бих отказал разговор на млади хора, учили в моите университети. Или в гимназията ми във Варна. Все пак такива не се появяват в офиса всеки ден.
- Или имали сходна съдба – завършили в чужбина, искат да се върнат в България и да работят в професионалните среди, особено финансови.
- Или станали част от CFA програмата. Щом някой си е направил труда да държи супер трудните тригодишни изпити за CFA, значи не е посредствен кандидат.

Няколко идеи:

- посещавайте събития, конференции, клубове, където се концентрират хора от важните за вас професионални среди

- имайте в себе си визитки за раздаване
- дръжте се професионално
- нищо лошо няма в това да поискате съвет или насоки. Някои хора ще отхвърлят подобна молба, но други ще приемат, дори ще бъдат поласкани от молбата
- Ще повтора „универсалния трик“ от раздела за интервютата: всеки човек обича да говори за себе си. Защо е избрал тази професия, какво точно прави, какво му харесва или не, какво мисли за съответната компания.

Извод

Трябва да приемем, че нетуъркингът е важен елемент от кариерното развитие. Той трябва да започне от ранна възраст и никога да не спира. Човек трябва да е проактивен, да се развива и адаптира към желаната професионална среда. Контактите често водят до интервю, до възможност за стаж – дори да е неплатен, и в крайна сметка до шанс за работа и кариера.

VII. Да останем ли в България – да, разбира се

Като стигнах с книгата дотук, се замислих какво ще остане в съзнанието на младите хора, които я прочетат. Говоря за обменни програми, стажове в чужбина, чужди езици, „конвертируемост“. Не сочи ли всичко това към емиграция, към търсене на успех и щастие по света? Не. Никъде досега не съм споменал думата емиграция и не казвам, че в чужбина е по-добре, отколкото в родината. Аз самият съм живял в немалко държави на три континента, но избрах децата ми да растат в България.

В книгата казвам, че всеки човек значително разширява своя кръгзор и е по-ценен като индивид, ако:

- владее повече езици и е опознал повече култури
- е пътувал повече по света – като турист, студент, професионалист, а защо не и като пенсионер
- е учил в повече от едно училище или университет, вкл. в чужбина
- е работил в повече компании и е придобил разностранен опит
- е комуникирал с разнообразни хора от различни култури.

Всеки читател сам може да напише една глава или цяла книга на тема „България или чужбина“. Има аргументи и в двете посоки.

Аргументи защо е по-добре в чужбина – понякога

Защото:

1. Най-често средната заплата е по-висока. Често в пъти.
2. Градовете, че и селата са по-уредени.
3. По улиците няма дупки и бездомни кучета.
4. Животът е по-спокоен.
5. Хората са по-възпитани, по-ерудирани.
6. Има повече кариерни възможности, мащабите са по-големи.
7. Има по-добри университети.
8. Има по-ниска корупция.
9. Има по-добре работеща съдебна система.
10. Хората са по-усмихнати.

Няма да споря. Зная от първа ръка, че парковете на британската кралица са по-уникални, че небостъргачите в Ню Йорк и Токио са по-омагьосващи, че мостовете по горното течение на Дунав са по-впечатляващи. Бившите ми заместник-министри твърдят, че по време на едно пътуване между Белгия и Холандия съм казал със завист, че там и облаците им са по-подредени. Не отричам.

Всеки човек, който е скитал по света, може да разкаже своята история. Колко тайни е открил, колко сърца е завладял. Колко пъти му се е пила боза и му се е яла лютеницата на баба – като на мен. Колко пъти му е липсвало бялото сирене и киселото мляко. Стоте каба гайди. Мирисът на варненския и бургаския плаж. Допишете своя списък. Носталгията е страховотно нещо, както и тангото е „мъка, която може да се изтанцува“.

Нека се върнем на няколко от точките в горния списък.

Заплатите

Да, знаем, че средната заплата в България не е като в Западна Европа. Но нека погледнем някои факти:

- През 90-те години средната заплата се движеше под или около стотина долара.
- По време на кризата през 1996–97 г. тя падна до няколко долара месечно. Като в най-бедните страни на планетата.
- През 2001 г., когато се върнах в България, тя надмина 200 лв.
- В края на 2017 г. ще наближи 1100 лв. по официални данни. По неофициални сигурно е повече. В София – доста повече. За някои модерни професии – в пъти повече.
- Да не забравяме, че данъците у нас са едни от най-ниските в света, а цените категорично са най-ниските в ЕС. Ако някой ви е казал, че България била скъпа страна, не му вярвайте. Питайте го колко струва бирата в Париж. Това съм го описал във втората си книга.
- Ръстът на доходите в Европа през последните години е най-висок в Румъния и после в България. Новото румънско правителство обаче планира странни икономически политики и може там успехите да се забавят.
- Добрите икономисти и математици могат да екстраполират и да изчислят след колко години доходите ни ще достигнат средното европейско ниво.

Тук не целя нито да ви баламосвам, нито да ви убеждавам, че ще дойде ден, в който в България ще получаваме повече, отколкото в Холандия. Вероятно това няма да се случи и след 200 години. Точно както разликата между доходите на бан-

керите в Лондон и рибарите в Северна Шотландия никога няма да изчезне – даже по-скоро ще се увеличава. Но:

А) „Не всичко е пари, приятелю“ – Лили Иванова. По тази тема нека всеки преценява сам. По-важното ще ви го кажа в следващата точка Б).

Б) Невинаги трябва да гледаме средната заплата. Уверявам ви, със средна британска заплата добрите чуждестранни студенти не биха могли да оцелеят и да изградят щастлив живот в Лондон. С наем от няколко хиляди паунда месечно, с данъчна ставка от 45%. А после като имат няколко деца? Ако няма да печелят в пъти повече, по-добре е да се върнат – който откъдето е дошъл.

Нека оставим средната заплата на полските водопроводчици. Амбициозните читатели на тази книга средни ли искат да бъдат? Затова ли ходят в университет? Учат езици, борят се за стажове, търсят по-добри работни места. Ако имат успешна кариера и се издигнат в йерархията, спокойно може да живеят много по-добре от средния британец. Дори могат да работят в България и пак да живеят много по-добре от средния британец.

А защо винаги трябва да разглеждаме думата заплата откъм получаващата страна? Ако станем бизнесмени и работодатели, изведнъж ще се радваме заплатите на служителите ни да не растат експоненциално, защото бизнесът няма да може да ги плаща. А кой друг заслужава повече да е успешен предприемач и легендарен инвеститор от читателите на тази книга?

Университетите

Темата на книгата не е цялостната реформа в образованието. Но темата е какво висшите училища правят или не, за да подготвят младото поколение за добра кариера. Очевидно е, че те са длъжници на младите хора и са основен фактор за емиграцията сред тях.

КУКУ – Кучетата, Улиците, Корупцията, Усмивките

Когато за пръв път като студент кацнах на летището в Ню Йорк, прочетох следния надпис на стената – цитат от имигрант отпреди 100 години:

„Когато тръгнах към Америка, мислех, че всички улици са павирани със злато. Когато пристигнах, разбрах три неща. Първо, те не са павирани със злато. Второ, те избобещо не са павирани. Трето, сега аз бях човекът, който трябва да ги павира.“

Младите хора от всяка епоха имат поне два избора: 1) Да избягат на хиляди километри и после умно да натякват на родителите си, останали в родината, колко зле е в Булгаристан, или 2) Да останат в България и да си павират улиците. По-точно:

- Да изградят държавата си такава, каквато биха искали да бъде тя, след като разберат, че няма кой друг да им го направи. Нашето поколение икономисти след 1997 г. даде своя скромнен принос България да има стабилна валута, ниска инфлация, ниски данъци, нисък държавен дълг и висок растеж. Ало, юристите, ние ли да ви кажем как да си стегнете съдебната система?

- Като не им харесва корупцията, да изберат по-добри държавници или сами да станат такива и да подобрят системата.
- Да бъдат самите те по-усмихнати, вместо с грозна гордост да казват „аз в чужбина с българи гледам да не общувам“.

Аргументи защо може да е по-добре в България – понякога

1. Климатът е по-добър. От Северозападна Европа със сигурност. Спомням си как, идвайки си от Лондон, вървах с разперени ръце и притворени очи по улицата, за да погълщам четиридесет-градусовото юлско слънце.
2. Природата ни е благословила. Море, планини, реки, равнини, розови долини, гори.
3. По-чиста почва и дадености за биоземеделие. Това е положително както за потребителите на здравословна храна, така и за предприемачите в земеделието, които не разглеждат средната заплата само откъм получаващата страна.
4. Възможно най-ниските данъци.
5. Въпреки справедливите критики към прехода, България е успяла да постигне важните си стратегически цели: а) преходът е мирен, б) влязохме в НАТО и ЕС само 2 години и 8 месеца след отличниците от Централна Европа, в) през много от годините постигнахме забележителни икономически резултати. И периодът след 2017 г. обещава да е доста добър.

Този списък може да бъде много по-дълъг.

По-добре е човек да е експат, отколкото невъзвръщенец

Експат е съкратено от expatriate – дума от латински произход, която означава човек, живеещ извън родината си. В модерни времена експатите са квалифицирани и конвертируеми специалисти, които временно са изпратени да заемат важни длъжности по света. С експатски заплати, очевидно. Канадец – две години инженер в петролната рафинерия в Нигерия, после четири години мениджър на клона в Мексико, след това директор за балканския пазар, базиран в София (защото тук сме по-напред от Белград, разбира се, например по отношение на Международните счетоводни стандарти).

Експатите не са емигранти, а романтици и откриватели. Често след бурна кариера се завръщат геройски в родината:

- за да се оженят за сънародник или сънародничка
- за да си доведат българка, родена в чужбина (като мен)
- за да имат още по-сериозна кариера у дома
- за да се пенсионират щастливо и т.н.

Моите изводи

Всеки избира собствената си съдба. България има много таланти. Най-добрите ни момчета и момичета могат да решат да се пръснат по света и да не се върнат. Тогава нека с гордост да прославят името на родината и да научат децата си на български. Или пък да се върнат и да останат тук и да допринесат България да я има и след 200 години, като възпитат повече на брой здрави и интелигентни деца. Нашата групичка „великденци“ се върна и остана поради комбинация от

емоционално-патриотични и прагматични причини – и тук човек може да има желаната кариера.

Времената се менят

През 90-те години заминаването да учиш в чужбина беше доста еднопосочна улица. Днес броят на завръщащите се е доста по-голям. Наскоро се запознах с дейността на неправителствената организация „Тук-Там“, които помагат за успешната кариерна ориентация на млади българи, учили и работили в чужбина и решили да се върнат у нас.

„Тук-Там“ е сдружение на българи с опит и образование в чужбина. Дейността на организацията е насочена в три направления:

- Да насърчава студенти и ученици да придобият знания и опит в чужбина, като им предоставя информация и възможности за обучение зад граница
- Да развива общности от професионалисти и студенти зад граница, които са ангажирани с България
- Да подкрепя в кариерното развитие новозавърнали се в България студенти и професионалисти, като им помага да се адаптират, информира ги за професионални възможности и ги мотивира да останат в България

„Тук-Там“ ежегодно организира форума за кариерно развитие „Кариера в България. Защо не?“. Сдружението поддържа и фонд за стипендии „Иди, учи и се върни“, който подкрепя млади българи да получат образование в чужбина, след което да се върнат за професионална реализация в България.

Повече за Сдружение „Тук-Там“ може да откриете на техния сайт www.tuk-tam.bg.

VIII. Какво липсва в книгата

Сигурен съм, че липсват много неща. Всеки човек с опит в търсенето и намирането на работа, в наемането и менажирането на хора или в образованието може да напише своя книга или да добави към тази. Ако трябва, бих добавил следните раздели:

- Комуникационни и презентационни умения
- Умения за работа в екип
- Роля на професионалните квалификации в съответната област

Тези умения обаче се отнасят повече до доброто справяне на работното място и в по-малка степен до намирането на първите работни места. Тезата ми е, че ако младият човек постави на правилна основа началото на своя професионален път, по-нататъшните успехи ще дойдат.

Може на читателите да им е направило впечатление, че почти не съм засегнал темата, че учениците и студентите трябва „да си учат уроците“ – всеки в своята професия. Че знанията трябва да са задълбочени, съвременни, конвертируеми. Считам, че това са съвсем очевидни неща и няма нужда за тях да пиша книга. Затова наблягам на 10-те теми, които според мен са неясни и проблематични за съвременните младежи.

Няколко души, които прочетоха черновата, ми препоръчаха да включа глава за избор на университети. Къде и какво да учат децата. Темата е важна, но се опасявам, че това би изместило фокуса на книгата. Моята теза е, че 10-те фактора важат за всякакви студенти по всякакви специалности във всякакви университети.

IX. Заключение

„Мисли глобално, действай локално.“

Независимо дали сте съгласни с всички идеи, които давам в тази книга, надявам се да приемете основните изводи:

- Колкото по-рано започнем да планираме своето модерно кариерно развитие, толкова по-добре. Но също така на всякаква възраст има какво да научим и да подобрим в своите умения.
- Добре е да владеем повече езици и да сме добри в информационните технологии. Както и в съответната професия, разбира се.
- Колкото повече човек пътува, учи (вкл. по обменни програми) и работи (вкл. на стажове) на различни места, толкова по-адаптивен и ценен ще бъде. Кръгзорът се разширява, манталитетът се променя.
- Необходимо е да поработим задълбочено върху качествено ново CV. Да изхвърлим старото в коша и да започнем наново звучи като добро начало.
- Подготовката за интервю, както и създаването и поддържането на професионални контакти са важни елементи от планирането на кариерата.

Животът и бизнесът ще продължат да се развиват с високи темпове. Някой ден идеите, които споделих, сигурно ще са остарели. Тогава вие можете да напишете нова модернизирана версия на тази книга, която ще помогне на поколението на вашите деца. Ако имате коментари, моля, пишете ми на careerornot@expat.bg. Благодаря за вниманието!

Х. Благодарности

Никой не се е родил научен – това се отнася и за уменията за кариерно развитие. През студентските си години най-много полезни съвети съм получил от двама души: 1) Красимир Катев – състудент, инвестиционен banker, заместник-министър на финансите. 2) Deborah Baumgarten – юрист, завършила Yale Law School. И двамата са ми коригирали CV-то десетки пъти, показали са ми как се ходи на обменни програми, как се работи по време на студентството, как се интервюира на Уолстрийт. Почти четвърт век по-късно споделям вече по-задълбочения си опит в тази книга.

Когато веднъж получих предложение да премина от лондонската банка UBS в по-малка компания, си спомням фразата на Румен Беремски: „Човек трябва да прави само висш пилотаж – стой в банките с големи имена и някой ден това ще се отплати“. Послушах го и днес трябва да призная, че е бил прав. През 90-те години Румен беше един от доайените на Българския Сити Клуб в Лондон, сега има бизнес в София.

Колежката ми Наталия Тодорова ми помогна значително с редактирането и на трите ми книги. Без нея нямаше да завърша нито една. Дано някой ден не използва уменията, описани в тази книга, за да си потърси още по-добра работа другаде. Тогава със сигурност няма да имам четвърта книга. ☺

Както и в предишните книги, най-много трябва да благодаря на Силвия и двете ни деца Виктория и Александра. За търпението и за стотиците часове, в които бях на компютъра, а не до тях. Не знам дали някой ден децата ще прочетат тази книга и дали ще изпълнят дори половината от нея. В политиката знаех, че никой не е пророк в собствената си страна. Дали това важи и за собственото семейство? Предстои да разбере.

Николай Василев
КАРИЕРА ИЛИ НЕ?

10 ФАКТОРА ЗА УСПЕШНО НАЧАЛО НА КАРИЕРАТА

Българска

Първо издание

Отговорен редактор: *Николай Алексиев*

Предпечатна подготовка: *Надежда Тошева*

Формат 60/90/16   Печатни коли 7,5

Сиела Норма АД

1510 София, бул. Владимир Вазов № 9

тел. 02 903 00 23

www.ciela.bg

Печат Алианс Принт

Книгите на СИЕЛА могат да бъдат купени от:
Mall of Sofia, бул. Ал. Стамболийски № 101, София
City Center Sofia, бул. Арсеналски № 2, София
Paradise Center, бул. Черни връх № 100, София
Летище София – Терминал 2, София
Ректорат на СУ „Св. Кл. Охридски“, София
Сиела Витоша, бул. Витоша № 60, София
Фестивален и конгресен център, бул. Сливница № 2, Варна
Mall of Plovdiv, ул. Перушица № 8, Пловдив
Park Mall, бул. Н. Петков № 52, Стара Загора
Mall of Rousse, бул. Липник № 121 Д, Русе
Panorama Mall Pleven, пл. Иван Миндиликов, Плевен
интернет книжарници www.mobilis.bg, www.ciela.com,
както и от всички добри книжарници в страната.

